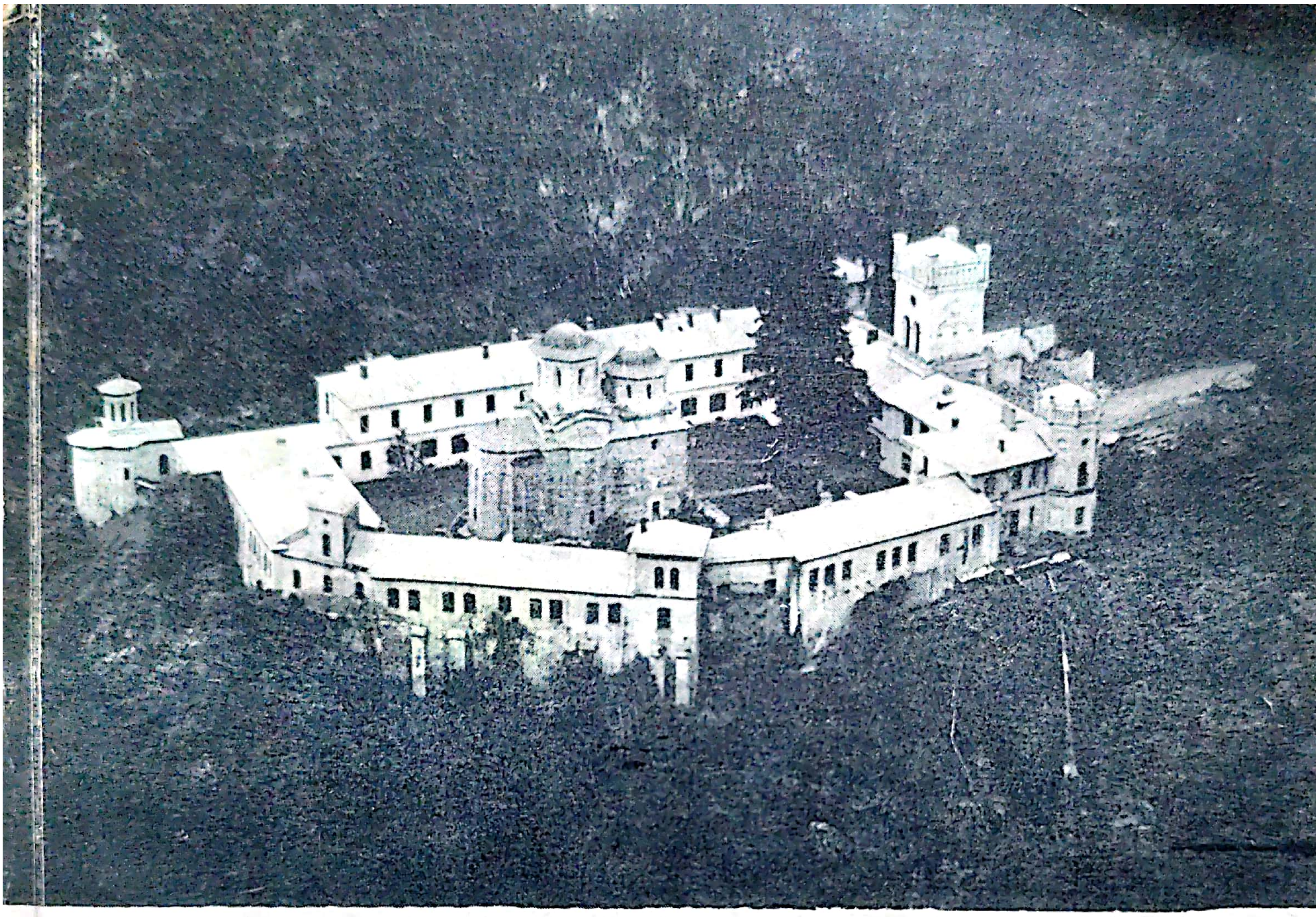
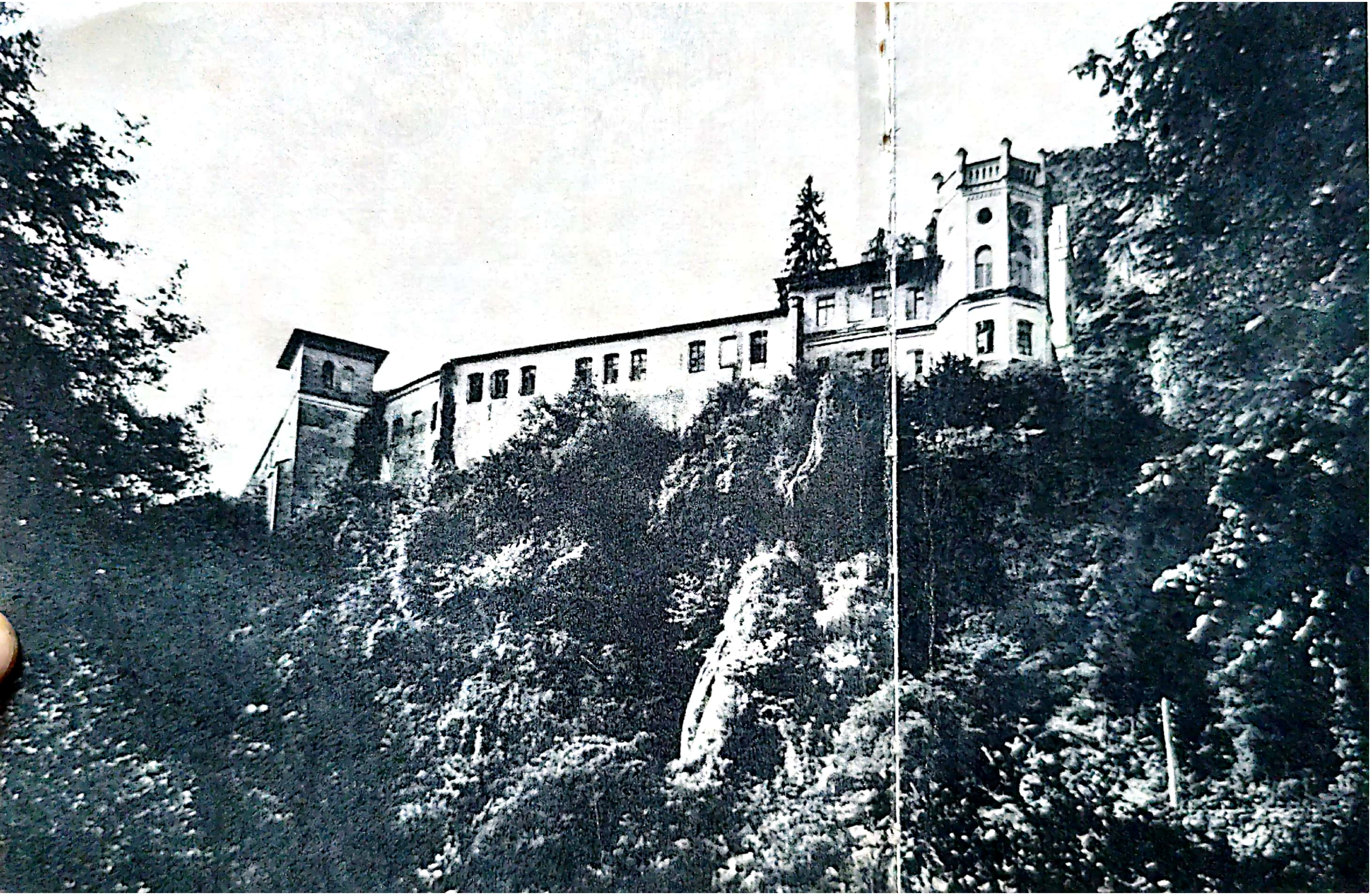
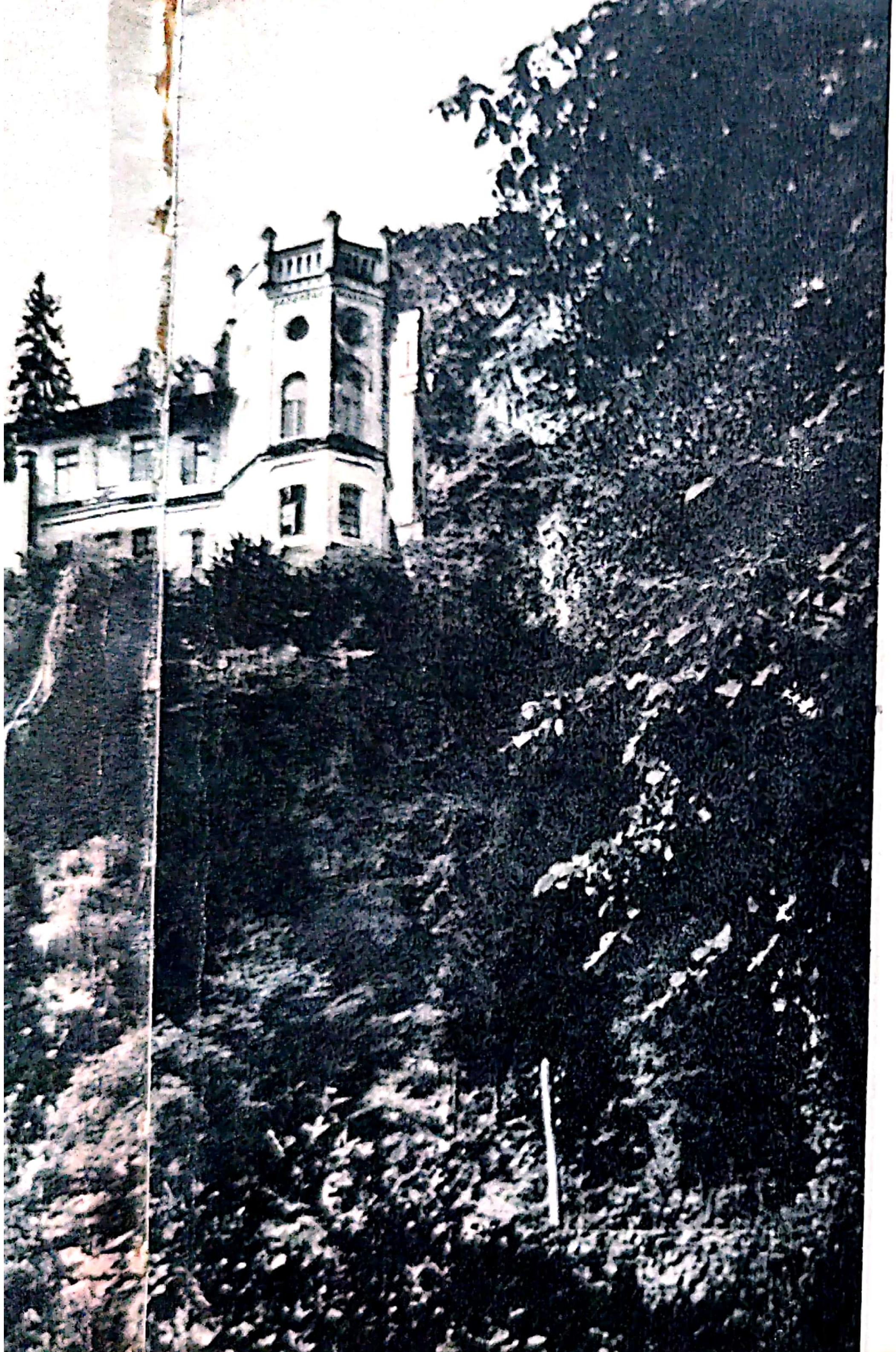


MĂNĂSTIREA

TISMANA

EDITURA
MERIDIANE





RADA TEODORU

MĂNĂSTIREA TISMANA

Ediţia a II-a

EDITURA MERIDIANE
Bucureşti, 1968

Fotografiile executate de Gh. Comănescu (Studioul de artă fotografică al Combinatului poligrafic « Casa Scînteii », București) și N. Ionescu

Coperta: Vedere generală a mănăstirii
Pag. 2—3: *1*, Mănăstirea Tismana

Istoria « celei mai vechi şi bătrîne mănăstiri » din Ţara Românească — Tismana, ca şi viaţa ctitorului ei, călugărul Nicodim, au intrat încă de mult în domeniul legendei. Pe de altă parte, la faima de care s-a bucurat neîntrerupt mănăstirea a contribuit în mare măsură şi farmecul aşezării sale. Tradiţia susţine chiar că frumuseţea împrejurimilor a fost hotărîtoare în alegerea locului lăcaşului şi că Nicodim a căutat timp îndelungat, pe valea « rîului cu apă vie », stînca Stîrminei cu cascada care izbucnea de sub ea. Într-adevăr, toate frumuseţile şi bogăţiile naturii par a se fi strîns aici: şiruri de culmi cu reliefuri capricioase, rîuri bogate în păstrăvi, nuceturi şi livezi de castani, care aveau să intre pe rînd în domeniul mănăstiriresc. Vom vedea însă că alegerea lui Nicodim a fost determinată şi de raţiuni mai grave.

Din desişul legendelor care învăluie atît întemeierea mănăstirii, cît şi personalitatea întemeietorului ei, din datele adesea contradictorii cuprinse în primele studii asupra monumentului, cercetătorul de azi poate face cu greu lumină. Căci, deşi documente legate de monument ni s-au păstrat cu prisosinţă, mai cu seamă pentru vremurile mai apropiate de noi, Tismana nu are nici pisania săpată în piatră — actul de naştere al bisericilor noastre, — nici primul hrisov domnesc de înzestrare. Cît despre Nicodim, datele istorice legate de activitatea lui înainte şi după venirea pe pămînt românesc sînt extrem de zgîrcite, iar redacţiunile scrise ale legendei vieţii lui, cu totul tîrzii.

Pentru o bună soluţionare a dificultăţilor, ne propunem să considerăm documentele Tismanei nu în mod izolat, ci strîns integrate complexului de evenimente care străbat istoria Ţării Româneşti în ultima treime a veacului al XIV-lea. Pentru această vreme, însăşi întemeierea unei mănăstiri nu este decît reflectarea unuia din aspectele luptei pentru păstrarea independenţei naţionale şi pentru stăvilirea penetraţiei catolicismului la sud de Carpaţi. Ultimele trei decenii ale veacului al XIV-lea reprezintă tocmai momentul în care domnul ţării grupează sub conducerea sa acţiunile de rezistenţă ale popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei împotriva încercărilor de ocupare şi catolicizare forţată ale regatului maghiar, încurajat de papalitate. În aceste condiţii, orice efort de întărire a vieţii bisericeşti, fie şi sub aspectul ei monastic, însemna implicit o măsură de contraofensivă ortodoxă. Aşa se explică sprijinul deosebit pe care Vladislav Vlaicu l-a acordat călugărului greco-sîrb Nicodim, refugiat din sudul Dunării, de-a lungul întregii lui activităţi pe pămîntul ţării noastre. După ultimele cercetări, viitorul

stareț al Tismanei a trecut în Țara Românească din ținutul Crainei, pe atunci în țaratul bulgăresc al Vidinului, unde desfășurase o bogată activitate pe tărîm monastic, în momentul în care acest ținut cade — temporar — sub ocupația regatului catolic maghiar (circa 1370). O dată cu el trecuse Dunărea o mică obște de 11 călugări. Vladislav-Vlaicu îl primește ca pe reprezentantul opoziției ortodoxe din Balcani, și, la cererea lui, îi acordă sprijinul pentru întemeierea unei mănăstiri la nord de Dunăre. Această primă fundație, Vodița, a fost bogat înzestrată de domn cu sate și venituri. Colaborarea dintre conducătorul statului și reprezentantul monahismului sud-dunărean își are o explicație simplă. Așezarea unei fundații ortodoxe la marginea vestică a țării, în acel Banat al Severinului atît de disputat între Țara Românească și Ungaria, trebuia să joace rolul unui punct de sprijin al religiei de stat printre supușii ortodoxi ai ținutului, reprezentați prin cnezii români din Banat, pe care documentele vremii îi semnalează într-o stare de continuă neascultare față de coroana maghiară.

Dar numai peste cîțiva ani de la așezarea lor aici, « cinstitul între călugări Nicodim » și obștea sa sînt siliți să-și părăsească ctitoria, căci Banatul de Severin — și o dată cu el Vodița cu toate posesiunile ei — sînt pierdute vremelnic de Țara Românească, în favoarea regatului maghiar, probabil către 1375. Pierzînd speranța continuării activității pe pămînt unguresc și catolic, și rămas totodată și fără resurse materiale, Nicodim trece în Serbia, dar peste mai puțin de un an revine în Țara Românească și se adresează din nou domnului — de data aceasta Radu I — cerîndu-i ajutor pentru a putea întemeia alt lăcaș mănăstiresc pe pămîntul românesc. Sprijinul voievodului i-a fost acordat de îndată — și pentru motive ușor de ghicit: noua mănăstire trebuia să preia rolul care fusese încredințat Voditei. Lui Nicodim « i s-a poruncit ca să meargă deci mai înăuntrul țării aceștia a Ungro-Vlahiei, Băniei Severinului », nu numai pentru a alege un loc frumos, potrivit « întru viețuirea de obște ». Locul așezării trebuia să fie în același timp mai puțin primejduit ca cel al Voditei și nu prea depărtat de granița Banatului, la care domnul român nu renunțase de fel la acea dată.

Radu I acordă deci lui Nicodim o serie de danii ca despăgubire pentru posesiunile pierdute pe teritoriul unguresc și mica obște, numărînd acum numai 10 călugări, începe

2. Nicodim și biserica Tismanei reprezentați
pe cutia de argint din 1670—1671



să zidească biserica pe apa Tismanei, la locul ales după îndelungi căutări, lîngă o cascadă.

Legenda, pe deplin constituită încă din secolul al XVII-lea, susține că primul lăcaș ridicat pe stînca de sub Stîrmina a fost construit din lemnul unui tis, o specie de conifer cu lemn tare, roșietic, de la care ar proveni și numele mănăstirii. Este însă mai probabil, dată fiind importanța care i se acorda, că biserica a fost de la început o construcție de zidărie, care trebuie să fi avut mari asemănări cu cea a Voditei. Ridicarea ei se poate plasa între anii 1375 — momentul refugierii obștei călugărești de la Vodița — și 1377—1378, data sfințirii ei, cunoscută dintr-o notiță scrisă pe spatele unui document de la Dan al II-lea. Aceasta consemnează două date care pot fi luate ca sigure: « S-a sfințit biserica în anul 6886 (1377—1378); a murit sfînt părintele nostru Nicodim în anul 6915 » (1406—1407).

Domnul a înzestrat încă din primele momente fundația cu danii în pămînt și venituri care să asigure întreținerea fraților conduși de Nicodim; un hrisov de la Radu I însă nu ni s-a păstrat, fie că donația nu a primit o confirmare în scris, fie că aceasta s-a pierdut. În schimb, cunoaștem în ce anume au constat acele donații dintr-un hrisov de la 1385 al fiului lui Radu I, Dan I. Din același hrisov reiese că « sfînt răposatul binecinstitorul voievod Radul, părintele domniei mele a ridicat-o (mănăstirea Tismana) din temelie, dar n-a sfîrșit-o din pricina scurtimii vieții », ceea ce determină pe Dan « să clădească deplin acest hram », întărindu-i posesiunile dăruite de tatăl său și adăugîndu-le și altele. Dar tot prin acest document Tismanei i se întărește stăpînirea asupra tuturor posesiunilor pe care le avusese Vodița în ținutul Severinului, recucerit de Dan I tocmai în preajma acelui an. În felul acesta, obștea devenea posesoarea unor întinse domenii și administratoarea a două fundații: Vodița și Tismana, iar Nicodim, stareț al amîndurora.

Următorul document referitor la Tismana e datat din primul an al domniei lui Mircea cel Bătrîn, 1387. Reconfirmîndu-i posesiunile și drepturile, Mircea adaugă că lui i-a revenit datoria de a împlini « cele nedesăvîrșite », formulare neclară care se referă probabil la terminarea chiliilor sau a altor construcții monastice.

Sub conducerea « părintelui și rugătorului, popa Nicodim », colaborator prețios a trei voievozi, care întrunea calități de cunoscător în meșteșugul zidirii, de caligraf și miniaturist, cu cele de organizator de viață bisericească, dar și de bun gospodar al averii

3. Peştera lui Nicodim



mănăstirești, comunitatea de la Tismana se întărea an de an. Este interesant de știut că încă de la început Tismana s-a bucurat, ca instituție religioasă, de o situație aparte. Ea reprezenta o *samovlastie*, adică o comunitate monahală de sine stătătoare, nesupusă nici mitropolitului Ungrovlahiei, nici celui de Severin. « Rînduiala și datina » stabilită de Nicodim după pilda lavrelor de la muntele Athos, prevedea că obștea singură își poate desemna conducătorul, fără nici un amestec din partea domniei. Ea se păstrează pînă tîrziu, fiind reamintită în toate hrisoavele domnești.

În al doilea rînd, stareţului Tismanei i se cuveneau distincţii speciale : Nicodim primise de la patriarhul Constantinopolului, Filotei, rangul de arhimandrit, precum și dreptul de a face slujbă cu *bedernită* (mică piesă de broderie liturgică cu semnificaţie specială în ierarhia preoţească). Pînă în secolul al XVI-lea, cînd aceeași distincţie este acordată Episcopiei de la Curtea de Argeș, mănăstirea Tismana este unica *arhimandrie* din Ţara Românească. În ceea ce privește averea mănăstirii, Tismana era posesoarea, la un veac de la întemeiere, a celui mai mare domeniu mănăstiresc din voievodat. Călugării ei stăpîneau 10 sate pe pămîntul Ţării Românești și alte 10 sate în Serbia (donaţii ale cneazului Lazăr), 40 sălașe de « aţigani », grîul din judeţul Jaleșului (Gorjul de azi), veniturile vămilor de la Calafat, Balta Bistreţului și Vîlcan, zeciuiala minelor de aramă de la Bratilovo, iazuri cu pește, monopolul pășunatului în munţii Sorbele, Oslea, Boul și Parîngul, precum și o serie de venituri anuale din casa domnească. Ca un adevărat stăpîn feudal, Nicodim cere sprijinul domniei pentru a-i apăra bunurile. Chiar din timpul lui Mircea cel Bătrîn, anumite sate mănăstirești sînt scutite de dări în schimbul obligaţiei de a « face de strajă » la mănăstire.

Dar existenţa bisericii lui Nicodim nu a fost de prea lungă durată. Deși din marele număr de hrisoave de întărire, păstrate din secolul XV (de la Vlad Ţepeș, Radu cel Frumos, Vlad Călugărul) reiese că mănăstirea și-a continuat neîntrerupt activitatea *ca instituţie*, o cauză nedeslușită pînă acum a dus la ruinarea lăcașului și a făcut necesară o refacere totală a lui. De altfel, însăși « Viaţa preacuviosului Nicodim sfinţitul », scrisă în mănăstire la 1839 de Ștefan ieromonahul, consemna tradiţia orală după care « nu este aceasta cea d'intăiu care s-a făcut prin strădania Sfîntului Nicodim, de către Radu Vodă Negru » (adică Radu I). Dar în privinţa acestui al doilea ctitor al monumentului există numeroase discuţii. Pisania pictată în naos, la zugrăvirea noii biserici, în 1564 amintește de un domn tot cu numele Radu. Dar de care Radu poate fi vorba ? El este



4. Frontispiciu din Tetraevanghelul lui Nicodim (1404—1405)

identificat cînd cu Radu I, întemeietorul primei biserici, cînd cu Radu cel Frumos (în « Viaţa » scrisă de Ştefan ieromonahul), cînd cu Radu Paisie (consemnat în inscripţia din 1541 a chenarului uşii principale). Ştefan ieromonahul reţinuse însă un preţios element de identificare: acest Radu era tatăl lui Mircea Ciobanul, pe care-l cunoaştem a nu fi altul decît Radu cel Mare. Coroborînd azi datele istorice cu argumentele de ordin stilistic, putem afirma că cea de-a doua construcţie de la Tismana datează într-adevăr din vremea domniei lui Radul cel Mare (1495—1508). Ea reprezenta unul din monumentele de seamă ale arhitecturii munteneşti de la începutul secolului XVI, o



4. Frontispiciu din Tetraevanghelul lui Nicodim (1404—1405)

identificat cînd cu Radu I, întemeietorul primei biserici, cînd cu Radu cel Frumos (în « Viaţa » scrisă de Ştefan ieromonahul), cînd cu Radu Paisie (consemnat în inscripţia din 1541 a chenarului uşii principale). Ştefan ieromonahul reţinuse însă un preţios element de identificare: acest Radu era tatăl lui Mircea Ciobanul, pe care-l cunoaştem a nu fi altul decît Radu cel Mare. Coroborînd azi datele istorice cu argumentele de ordin stilistic, putem afirma că cea de-a doua construcţie de la Tismana datează într-adevăr din vremea domniei lui Radul cel Mare (1495—1508). Ea reprezenta unul din monumentele de seamă ale arhitecturii munteneşti de la începutul secolului XVI, o

biserică de mari dimensiuni pentru acele vremi, compusă din altar, naos, pronaos şi exonartex deschis, încununată cu trei turle. Dar Radu cel Mare nu a reuşit probabil să termine construcţia. Numai aşa s-ar explica cea de-a doua lacună în istoria monumentului — lipsa pisaniei cioplite în piatră încastrată după obicei pe faţadă, cum o vedem de pildă la mănăstirea Dealu, ctitorie a aceluiaşi voievod. Lucrările au continuat deci şi sub următorii domni. Neagoe Basarab « toată biserica o au acoperit cu plumb şi alte lucruri au obîrşit ». Cum tot el a dăruit Tismanei şi o serie de obiecte necesare cultului, se poate presupune că în timpul domniei lui a început să se slujească în noua biserică, deşi interiorul nu fusese încă zugrăvit. Pentru a-i da o podoabă provizorie, pe tencuiala încă udă fuseseră desenate dungi cu culoare roşie. În vremea lui Radu Paisie (numit de documente şi Petru Vodă), egumenul Vasile aşează frumoasele chenare de piatră ale uşilor (1541). În sfîrşit, în anul 1564, în domnia lui Petru cel Tînăr, vornicul Nedelco Bălăceanu zugrăveşte interiorul bisericii. Atunci se aşează şi pisania pictată, amintită mai sus, importantă atît pentru că este cel mai vechi document pomenind numele ctitorilor, cît şi pentru că ne-a păstrat numele meşterului zugrav: « Dobromir ot Tărgoviştea ».

La 1610—1611, o cumplită prădăciune a oştilor principelui Gabriel Bathory a adus stricăciuni zidurilor înconjurătoare ale mănăstirii. Matei Basarab, care înainte de a lua domnia, închis între zidurile Tismanei rezistase victorios asediului oştilor trimise împotriva lui de Leon-Vodă, de îndată ce devine domn reface incinta şi clădirile mănăstireşi (1646—1651). Tot el construieşte paraclisul, aşezat în afara incintei, la marginea platoului dinspre răsărit. Cîţiva ani după aceste transformări, arhidiaconul Paul de Alep, care dă preţioase informaţii despre multe din monumentele noastre, vizitează Tismana şi ne lasă prima descriere a mănăstirii.

La 1698, Cornea Brăiloiu, banul Craiovei, construieşte casele egumeneşti.

O epocă de primejdii şi pustiiri repetate începe pentru Tismana odată cu conflictele dintre turci şi austrieci. În 1716 mănăstirea e jefuită de turcii întorşi de la asediul Timişoarei. Mai tîrziu, între 1718 şi 1739 Tismana cade, o dată cu întreaga Oltenie, sub ocupaţia austriacă. Echipe de ingineri militari ai armatei imperiale inspectează provincia pentru a alege punctele strategice care urmau să fie întărite cu fortăreţe. Planul şi vederea de ansamblu făcute cu această ocazie de inginerul Johann Weiss, reprezintă primul document grafic cunoscut asupra incintei mănăstirii.

După cum se vede, mănăstirea Tismana a fost silită de împrejurări, mai ales în secolele XVII și XVIII, cînd vechile fortărețe ale Țării Românești fuseseră distruse din ordinul Porții, să servească și drept cetate. Începînd cu anul 1605, documentele menționează existența armelor la Tismana. La 1600, 1614, 1784, 1793 sînt reînnoite scutirile de dări ale unor sate care aveau în schimb dubla obligație de a « păzi plaiul », adică hotarele dinspre Transilvania, și de a apăra mănăstirea propriu-zisă de tîlharii care adesea încercau să o prade.

La începutul secolului al XVIII-lea, vechea zugrăveală a lui Dobromir din Tîrgoviște « să foarte învechise ». Egumenul Ioan, ajutat de jupăneasa Stanca Glogoveanu, care a dat « aurul și văpseli », reface în întregime pictura bisericii. Pisania din 1732 pomenește pe zugravii: Ranite Gligorie, Ghiorghie, Tudor. Alți meșteri, printre care Vasile Diaconu, s-au iscălit cu trei ani mai tîrziu pe turla principală a bisericii.

Tot în decursul secolului al XVIII-lea s-au mai efectuat o serie de lucrări mai mărunte, ca așezarea rozetelor de la absidele laterale, mărirea unor ferestre, precum și dotarea bisericii cu uși de lemn sculptate, cu tîmpla și diferite piese de mobilier. În sfîrșit, la 1766 se execută, într-o a doua campanie, o nouă serie de picturi, probabil cele din pronaos și din exonartexul azi dispărut. Ctitorița este și de data aceasta Stanca Glogoveanu, iar meșterul zugrav Dimitrie Diaconu.

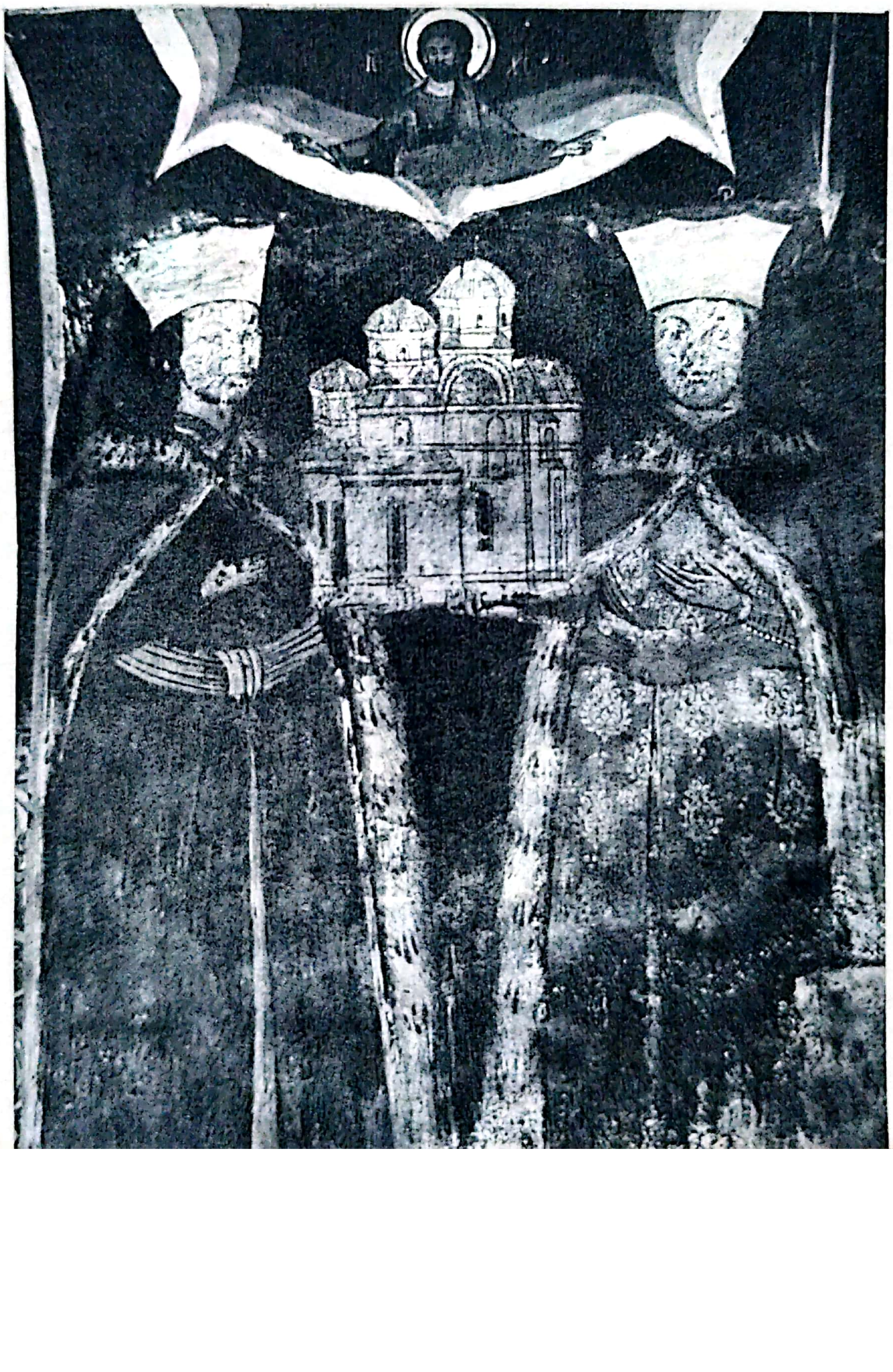
Între 1787 și 1792, cînd au loc noi conflicte între turci și austrieci, ostași turci sînt « orînduiți în mănăstire spre iernatic și pentru paza despre munți ». Tismana suferă cu acest prilej pagube însemnate: ușile ferecate ale clopotniței sînt luate și duse la cetatea Vidinului, plumbul de pe acoperiș — cam 4.600 de oca — este ridicat și el, tezaurul de obiecte de preț este ascuns prin peșteri. Dintre acestea, multe n-au mai fost regăsite. Cît despre călugări, ei au trăit aproape 10 ani risipiți de frică pe muntele Cioclovina. Abia în 1798 egumenul Ștefan Mănăstireanu reușește să facă unele reparații la zidurile incintei și să reorganizeze viața monahilor. Peste două decenii, la începutul mișcării pandurilor, Tudor Vladimirescu « răzvrătitorul » folosește zidurile mănăstirii pentru a « ține în pază » pe ispravnicii din plășile Olteniei. Mai tîrziu, aici se vor uni două din detașamentele de panduri, conduse de D. Macedonski și D. Gîrbea, însumînd vreo 3500 de oameni. Dacă la 1821 multe mănăstiri, ca Strehaia, Cozia, Bistrița, Polovragi, au servit ca baze de rezistență ale răsculaților, Tismana a fost fără îndoială cea mai importantă dintre ele.

În 1844, începe o epocă de mari transformări pentru vechiul monument, care n-au avut însă cel mai fericit rezultat. Pornite din inițiativa domnului regulamentar Gheorghe Bibescu de a restaura cele mai vechi și însemnate monumente istorice ale țării, aceste lucrări au fost executate de arhitecți străini și într-o vreme cînd în Europa domnea stilul neogotic, de asemenea străin și fără rădăcini în tradițiile noastre. Bibescu năzuia să redea Tismanei aspectul de cetate care reieșea din vechile hrisoave. Arhitectul Schlatter și meșterii săi au ridicat deci pe locul vechilor clădiri în stilul arhitecturii monastice tradiționale, fațade încărcate cu ornamentica neogotică apuseană, în vădit contrast cu lăcașul din centrul incintei. Cît despre biserica propriuzisă, prin dărîmarea, la 1855, a exonartexului deschis, Schlatter a provocat o pierdere ireparabilă; în afară de aceasta, el a dărîmat contraforturile altarului, a cioplit vechea modenatură a fațadelor, înlocuind-o cu o tencuială inexpresivă, imitînd piatra de talie, a mărit ferestrele, a deschis altele noi, a modificat așezarea firidelor de pe abside și a construit o intrare nouă, nepotrivită cu vechiul monument. Numai comparînd aspectul actual cu desenul în peniță executat de Dionisie diadoh ieromonahul pe pomelnicul mănăstirii din 1840 și cu vederea de ansamblu a inginerului Weiss, putem constata cît de schimbată a ieșit Tismana în urma acestei campanii. Nici pictura monumentului n-a rămas neatinsă. În 1844 un zugrav fără talent, Alecsie din Cîmpulung, a repictat în ulei registrele inferioare, pînă deasupra ferestrelor.

Primele cercetări în spiritul restaurării științifice moderne s-au efectuat în anul 1934 de către Comisia Monumentelor Istorice. Ele au avut ca rezultat precizarea formelor vechi ale bisericii. Lucrările de restaurare au fost reluate apoi în 1954. În răstimpul unei decade, Direcția Monumentelor Istorice, cu sprijinul Mitropoliei Olteniei, a terminat decapările fațadelor și a dat la iveală picturile lui Dobromir din Tîrgoviște din pronaosul bisericii, procedînd în același timp la extragerea și expunerea muzeală a picturilor stratului suprapus din secolul XVIII.

Arhitectura. Am văzut că, din cauze necunoscute, spre sfîrșitul secolului XV, biserica ridicată de Nicodim a căzut în stare de ruină. Despre această primă construcție nu putem avea o imagine decît asemănînd-o cu temeliile date la iveală de săpăturile arheolo-

5. Tabloul votiv din naos (Petru cel Tînăr și Mircea Ciobanul)



gice la Vodiţa. Ca şi aceasta, trebuie să fi fost o biserică de mici dimensiuni, pe plan triconc, după tipul bisericilor contemporane de la sudul Dunării, din Serbia. Unele sondaje efectuate în 1955—1956 au scos la iveală temeliile unor abside de zidărie, indicînd o biserică mai veche, amplasată ceva mai la sud-est faţă de cea actuală. În afară de aceasta, materiale recuperate din vechea construcţie au fost refolosite în zidăria celei noi. Cum ele s-au găsit chiar la nivelul fundaţiilor şi soclului, trebuie să admitem că biserica a fost refăcută din temelii. Cea de a doua construcţie este cea care a ajuns pînă la noi, evident cu mutilările veacului trecut şi cu restaurările moderne.

Prin importanţa şi dimensiunile sale (mai cu seamă înainte de dărîmarea exonartexului), noua fundaţie de la Tismana făcea parte din seria monumentelor domneşti de amploare, construite în prima treime a secolului XVI, şi căreia îi aparţin bisericile mănăstirilor Dealu, Snagov şi biserica episcopală din Curtea de Argeş. Ea se deosebeşte însă de ele prin materialele din care este construită. Zidurile sînt din blocuri de tuf calcaros amestecate cu rînduri de cărămidă, iar în locul paramentelor de piatră în întregime acoperite cu sculpturi de la Dealu şi Argeş, la Tismana faţadele erau probabil simplu tencuite. Prin această tratare a materialelor ca şi prin unele trăsături ale planului, ea se apropie de o grupă de monumente contemporane din Serbia, ca Lopuşnia şi Petruşa, dintre care cel puţin primul este o ctitorie a aceluiaşi Radu cel Mare. Iniţial biserica se compunea dintr-un exonartex deschis, pronaos, naos şi altar şi avea trei turle a căror înălţime creştea de la vest către est.

Exonartexul dărîmat în secolul trecut reprezenta un element esenţial pentru silueta şi îmbinarea în spaţiu a volumelor, care dădea edificiului toată expresia sa caracteristică. Azi, vizitatorul şi-l poate doar imagina, urmărind pe sol traseul temeliilor lui şi întregindu-l în gînd, împreună cu turla care-l încorona, aşa cum se vede pe desenul în peniţă din 1840. Acest amplu nartex exterior înconjura pe trei laturi pronaosul, pînă în dreptul absidelor laterale şi era boltit în leagăn, la un nivel mai jos decît corpul bisericii. În ax era dispusă cea mai mică dintre cele trei turle ale monumentului. Urma ei se poate ghici pe faţada vestică a bisericii, căci panoul pictat din centru reprezintă un fragment al peretelui interior al acestei turle. În aripa de sud a acestui exonartex era despărţit printr-un zid — însemnat şi el pe sol — un mic veşmîntar, numit de izvoare şi vistierie; acolo se păstrau înainte vreme odoarele strîns legate de activitatea lui Nicodim ca: felonul, omoforul, bederniţa lui, evanghelia scrisă de mîna sa. Ipotetic, se poate presupune că

tot acolo, de la reconstrucţia bisericii şi pînă la începutul secolului al XVII-lea, a fost aşezată spre venerare şi racla cu osemintele lui Nicodim, după deshumarea lor. O lespede relativ nouă (1843) marchează locul mormîntului rămas gol de veacuri. După cum glăsuieşte inscripţia, pentru a asigura păstrarea osemintelor în vremurile de turburări, călugării le-au ascuns « singuri ştiu unde » şi la întoarcerea din bejenie nu le-au putut regăsi. Un singur deget se mai păstrează în mănăstire; (cît despre legenda după care osemintele lui Nicodim s-ar afla în Serbia, în Patriarhia din Pec, ea nu se confirmă, deoarece mormîntul de acolo aparţine unui patriarh al sîrbilor, cu acelaşi nume).

Exonartexul era deschis, zidurile sale fiind străpunse de un şir de mari deschideri terminate semicircular. Faţada nordică avea, cum se vede pe desenul din pomelnic, patru deschideri. Pe faţada vestică, în jurul intrării se găseau două arcade spre miazănoapte şi doar una spre miazăzi în dreptul lespezii de mormînt. În sfîrşit, în ceea ce priveşte ultima faţadă, cea de sud, sîntem nevoiţi să ne mărginim la ipoteze. După biserica reprezentată în tabloul votiv cu portretele domneşti, aici exista o uşă, care ducea fie în exonartex, de unde se putea apoi trece în vistierie probabil printr-o a doua uşă, fie direct de afară în acea visterie. Dacă ne bazăm însă pe reprezentarea bisericii din mîinile vornicului Bălăceanu, atunci pe faţada sudică se afla doar o fereastră, iar accesul vistieriei era din interior. Cu toată complexitatea sa, exonartexul de la Tismana poate fi socotit o formă premergătoare a pridvoarelor, care vor constitui una din caracteristicile bisericilor noastre de mai tîrziu. Un element particular al exonartexului, care urma să fie reluat la biserica episcopală din Curtea de Argeş, este micul baldachin de lemn care înainta pe faţadă deasupra uşii principale; şi el mai poate fi văzut doar pe desenul din 1840.

Pronaosul, pe plan uşor dreptunghiular, comunica cu exonartexul prin două uşi, pe vest şi pe nord, devenite acum uşi exterioare. Pentru a soluţiona boltirea, meşterii constructori au redus spaţiul prin două arcuri transversale late, alipite pereţilor nord şi sud, în aşa fel încît patratul central obţinut să poată fi acoperit cu o turlă. Aceasta din urmă, e aşezată pe patru trompe plate de colţ, elemente rar întîlnite în arhitectura Ţării Româneşti, unde domină întrebuinţarea pandantivilor.

Pronaosul este luminat numai prin două mici ferestre, plasate foarte sus, deasupra nivelului acoperişului fostului exonartex.

Naosul formează împreună cu absida altarului un triconc de tip sîrbesc, structură devenită tradiţională în Ţara Românească, dar prin unele particularităţi rare, vădeşte

o contaminare cu arhitectura bisericilor de pe Muntele Athos. Astfel, turla principală e susținută de sistemul format din leagănul longitudinal și din absidele laterale acoperite în semicalotă; există aici și firidele « sîrbești », numite așa după țara lor de origină, așezate de o parte și de alta a absidelor. Dar în schimb, altarul își amplifică mult spațiul față de cele obișnuite prin alipirea unor încăperi speciale afectate proscomidiei și diaconiconului, legate prin intermediul a doi stîlpi, după sugestia catolicoanelor atonite.

Turla principală are tamburul octogonal și este așezată pe aceleași trompe plate de unghi. La nivelul nașterii bolților s-au conservat vechii tiranți de lemn, care le subîntind împingerile.

Ferestrele care luminează naosul nu sînt cele de la origină. Pe tabloul votiv se vede că absidele laterale aveau cîte o singură fereastră, terminată în arc. Cele actuale sînt mult mărite în secolele XVIII și XIX. Cu același prilej au fost adăugate și rozetele superioare. Proporțiile interiorului naosului de la Tismana sînt dintre cele mai reușite, privirea cuprinzînd pe rînd armonia de arcuri și bolți etajate, care culminează cu îndepărtata calotă a turlei mari.

Pardoseala bisericii, azi din lespezi de piatră, înlocuiește o alta mai veche descoperită prin săpături, care era formată din cărămizi hexagonale de format mare.

Fațadele, la origină tencuite, lasă să se vadă astăzi, datorită decapărilor, structura zidăriei — blocurile de sigă legate cu mortar, întrerupte pe alocuri, în părțile superioare, de brîie formate din mai multe rînduri de cărămizi. Soclul este alcătuit din două ieșinduri succesive subliniate printr-un rînd de cărămizi smălțuite, refolosite din materialele bisericii lui Nicodim. Fațadele celor trei abside sînt ornamentate cu firide adîncite în partea superioară a zidurilor, pînă la nivelul ferestrelor. Cornișe, alcătuite din trei rînduri de cărămizi speciale, în dinte de fierăstrău, subliniau partea superioară a zidurilor bisericii, a turlelor, precum și frontoanele laterale ale bazelor acestora.

În lipsa paramentelor sculptate piatră cu piatră, pe care le întîlnim la bisericile din aceeași epocă de la Dealu și Curtea de Argeș, simplitatea fațadelor de la Tismana, face să reiasă cu mai mare claritate frumusețea proporțiilor, armonia volumelor ei. În înfățișarea ei originară, privirea era purtată în așa fel încît să încînte etajarea treptată a acoperișurilor diferitelor ei elemente, de la cel mai de jos, acoperișul exonartexului către cele ale absidelor laterale, ale proscomidiei și diaconiconului, ale bazelor turlelor — și ele așezate la înălțimi diferite — și, în sfîrșit, calotele turlelor însăși, culminînd cu



6. Biserica mănăstirii (desen în peniță de Dionisie diadoh pe pomelnicul din 1840)

cupola pantocratorului. Este de asemenea interesant de urmărit ceea ce s-ar putea numi « sinceritatea construcției », adică modul în care structura interioară a monumentului se lasă descifrată în liniile lui exterioare. Astfel, marile arcuri care susțin turla naosului sînt subliniate la exterior, pe soclul tamburului, prin trei arcuri de cărămidă, înglobate în frontoane triunghiulare pe laturile de nord, sud și est. De sub aceste arcuri pornesc acoperișurile în sfert de sferă ale absidelor. Tot pe baza turlei naosului, dar la un nivel superior, patru mici acoperișuri așezate pieziș exprimă prezența trompelor de colț din interior.

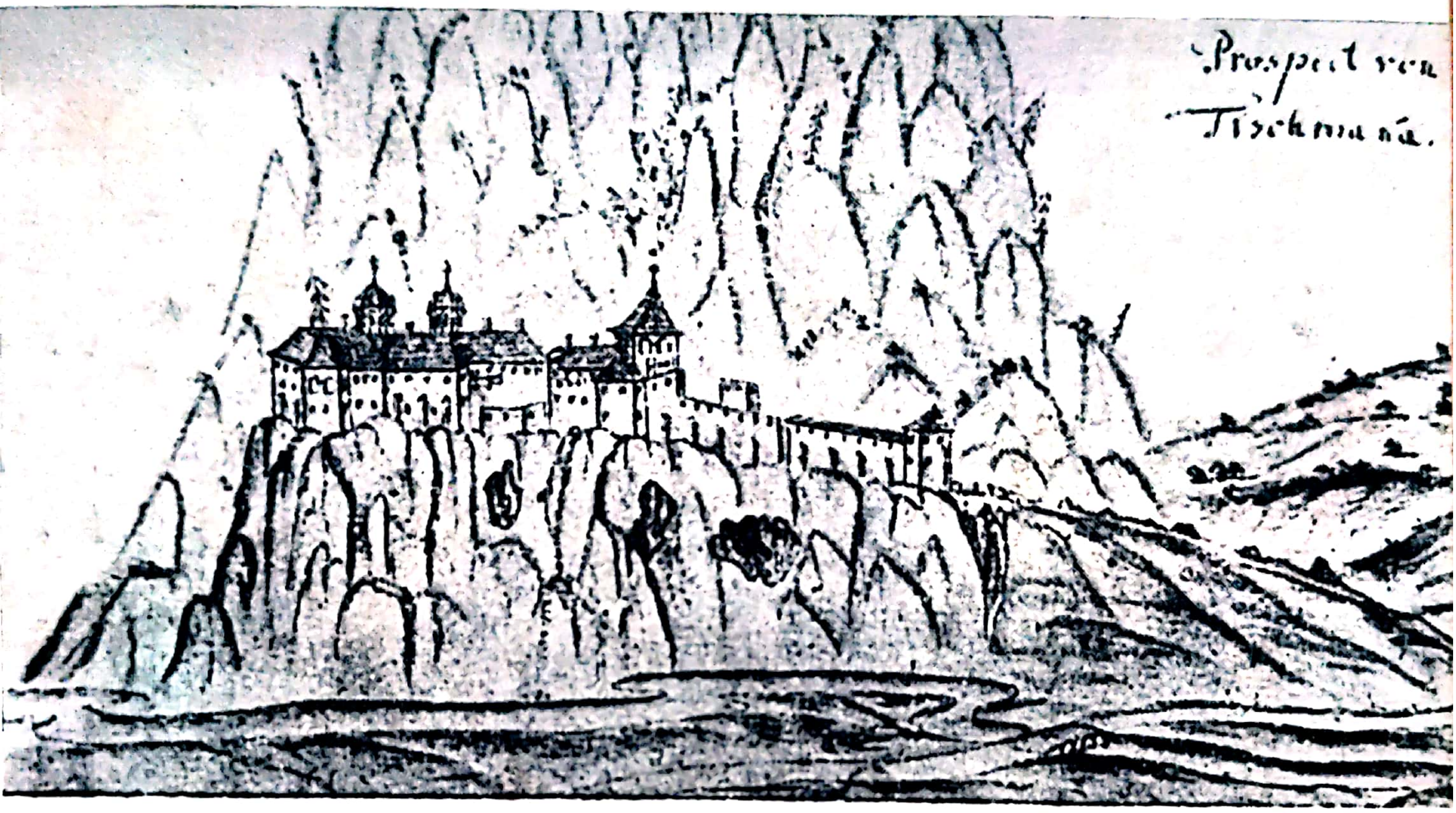
Învelitorile, la origine din foi de plumb, au fost de mai multe ori înlocuite.

Sculptura. *Ancadramentele de piatră ale ușilor* de vest și nord și un al treilea chenar, nedecorat, al ușii dintre pronaos și naos datează din 1541. Motivul ornamental al chenarului vestic, cioplit în tehnica reliefului slab, este alcătuit din semicercuri între-tăiate, terminate cu flori de crin. La efectul decorativ participă nu numai ornamentul, dar și literele inscripției care o înconjură. Cea de-a doua ușă, de pe latura nordică, fără inscripție, este decorată numai cu motivul vegetal, de data aceasta mai complicat, și desfășurat pe un spațiu mai larg.

Bazele de piatră ale crucilor de pe acoperișuri se pot data tot din prima jumătate a secolului XVI, iar motivele care le împodobesc — nodul sau întretăierile de triunghiuri — sînt asemănătoare celor de pe bazele de cruci ale fostei mitropolii din Tîrgoviște.

Ancadramentele ferestrelor, ca și *rozetele*, datează din prima treime a secolului al XVIII-lea și sînt cioplite în cel mai bun stil brîncovenesc, într-un relief plin, cu un sentiment mai realist al materiei și o fantezie mai liber desfășurată. Cele de pe latura altarului, deși poartă, data de 1843 perpetuează aceleași trăsătri stilistice.

Ușile din lemn de stejar, în două canaturi, care închid chenarele de piatră, sînt din 1782, cele vestice fiind o donație a Stancăi Glogoveanu, cele nordice ale egumenului Mihail. În momentul de față, ambele sînt înlocuite pe monument cu copii, pentru a se asigura păstrarea în condiții muzeale a originalelor în sălile muzeului mănăstirii. Ușile de pe fațada de vest sînt ornamentate nu numai cu vrejuri și flori, în stilul brîncovenesc contaminat cu multe motive baroce tîrzii, dar și cu medalioane figurative, dispuse perechi, între care ultimele îl reprezintă pe Nicodim, fondatorul mănăstirii, față în față cu figura Sf. Antonie, hramul mănăstirii Vodița. Canaturile intrării nordice sînt împo-



7. Vedere de ansamblu a mănăstirii între 1728 și 1731 de inginerul J. Weiss

dobite numai cu vrejuri și flori, îmbinate cu aceleași elemente baroce tîrzii, dar tratate într-un spirit mai apropiat de ornamentul popular.

Pronaosul adăpostește două lespezi de mormînt. Cea din dreapta, de la 1731, este a lui Matei Glogoveanu, iar cea din stînga e pusă la 1747 pe mormîntul lui Dositheu monah, fiul lui Cornea Brăiloiu, cel care construise arhondaricul. Stilistic, amîndouă aparțin lespezilor de tip brîncovenesc, dar prin relieful nesigur, motivul lățit și caracterul primitiv al literei nu sînt reprezentative pentru acest gen.

Pictura. O dată cu clădirea, s-a pierdut şi fresca ce împodobea interiorul bisericii ridicate de Nicodim. Pierderea ei, ca şi a celei de la Vodiţa, rămîne ireparabilă pentru cunoaşterea începuturilor picturii murale în Ţara Românească.

Cît despre ansamblul picturilor vizibile astăzi, ele nu aparţin unui singur strat. În pronaos, au fost de curînd scoase la iveală picturile lui Dobromir din Tîrgovişte, datînd din 1564. Stratul de zugrăveli din secolul XVIII care le acoperea a fost despins cu grijă şi expus în încăperile muzeului mănăstirii, pe sălile parterului şi etajului, ca şi în trapeză. În naos, sondajele nu au descoperit decît un singur strat pictat.

Frescele lui Dobromir din Tîrgovişte reprezintă unul din rarele ansambluri de pictură păstrate din secolul al XVI-lea. Deteriorate prin ciocănire de zugravii repictării, ele au fost întregite după principiile restaurării ştiinţifice moderne, în tonuri mai palide decît coloritul originar. Iconografia pronaosului cuprinde, deasupra obişnuitelor draperii zugrăvite, un registru de mari dimensiuni, reprezentînd o teorie de sfinţi, părinţi sfinte şi pustnici precum şi o mare scenă de glorificare a Maicii Domnului, din păcate aproape total distrusă; tot în cadrul acestui registru a fost inclus pe peretele sudic şi un panou cu portrete votive reprezentînd patru domniţe. Registrul superior înfăţişează ilustrarea unui vechi imn liturgic închinat Maicii Domnului, imnul acatist. Pictura continuă în părţile superioare ale pereţilor şi pe arcurile bolţii cu Sinaxarul — calendarul ilustrat al bisericii. Pe pereţii turlei sînt pictaţi prorocii şi liturgia îngerească. Pictura cupolei, o reprezentare de mari dimensiuni a Maicii Domnului, nu mai aparţine mîinii lui Dragomir, ci meşterilor din sec. al XVIII-lea.

Deasupra uşii de intrare în biserică, în spaţiul semicircular al timpanului, Dobromir a reprezentat « Somnul lui Isus ». Este una dintre puţinele scene pătrunse de linişte şi seninătate din întreaga iconografie a Noului Testament, bogată mai cu seamă în episoade dramatice. În linii compoziţionale cursive, liniştit desfăşurate, este redată odihna unui copil, cu o mînă la obraz, cu cealaltă ţinînd un filacter, vegheat cu gingăşie de mama sa. Figurile lui Iosif şi ale unui arhanghel pe glafurile uşii, întregesc scena. Coloritul armonizează cu multă ştiinţă cele trei culori fundamentale. Însoţită de inscripţia liturgică « am adormit ca un leu şi m-am trezit ca un pui de leu », luată din textele profetice, această duioasă *maternitate* semnifica în concepţia teologică învierea lui Isus.

În jurul uşii de pe latura de nord sînt grupate mai multe scene, subordonate unui scop moralizator. În timpan, a fost reprezentată Maica Domnului ca « izvor al vieţii »,



8. Fațada de sud-vest

între doi sfinţi pictaţi în glafuri. Mai jos de aceste figuri, tot pe glafurile uşii, atrag atenţia două personaje al căror înţeles se completează reciproc. În stînga, un tînăr care, prin modeleul figurii cu ovalul plin, prin avîntul mişcării, prin perfecţia draperiilor valorate cu o mare subtilitate a semitonuilor, aminteşte de tradiţiile picturii elenistice; o crenguţă cu trei frunze îi atinge ochiul. La dreapta, un bătrîn, drapat în felul anticilor, cu un lemn în dreptul frunţii, întregeşte înţelesul scenei; este ilustrarea pildei ipocritului care « vede paiul din ochiul fratelui său, dar de bîrna din ochiul său nu-şi dă seama ». În sfîrşit, în partea inferioară a glafului uşii, în locul obişnuitelor draperii, meşterul a aşezat încă două scene pilduitoare: în stînga, pilda inorogului (ilustrarea unei poveşti din legenda lui Varlaam şi Ioasaf) iar în partea opusă, moartea dreptului.

Din registrul mare, ne întîmpină, pe un fond abstract, jumătate verde, jumătate albastru — semnificînd pămîntul şi cerul — figurile aspre ale pustnicilor şi părinţilor bisericii, dintre care se remarcă printr-o severitate ascetică inspirată Efrem Sirul, Antonie cel Mare, Ioan din Rîla. Cît despre portretele ctitoriceşti de pe acelaşi perete, ele reprezintă pe cea de-a doua soţie şi pe surorile lui Petru cel Tînăr, înfăţişate aici, în tinda femeilor şi nu alături de domn, în naos. Deşi compoziţia este foarte deteriorată şi figurile abia se mai pot ghici, totuşi prin încercarea de grupaj ceva mai vioi, pe două planuri, a celor patru domniţe: Stanca, Voica, Maria şi Stana, prin atitudinea puţin mişcată a ultimei, prin elementele de costum laic domnesc ca voalurile scurte ce ies de sub coroane şi bogatele brocarturi ale rochiilor, ele degajă o mai mare impresie de viaţă decît figurile ascetice care le înconjură.

Registrul Acatistului arată însuşirile de ilustrator plin de lirism ale lui Dobromir din Tîrgovişte. Variata gamă a compoziţiilor trece cu uşurinţă de la schema abstractă, de concepţie teologică, a Buneivestiri (a patra scenă pe peretele vestic), la elanul dinamic care avîntă siluetele într-un gest generos (Vizitaţiunea, a cincea scenă de pe acelaşi perete), sau la atmosfera plină de graţie cu ecouri antice a unei scene de interior (Bunavestire în prima ei redactare, ilustrînd prima strofă a Acatistului, tot pe peretele de vest). Aici, îngerul vestitor nu are aripi, nici aureolă, ci se arată sub forma unui personaj de

9. Faţada de sud-est





10. Arhimandritul Nicodim (detaliu al uşilor de vest din 1782)

o eleganţă clasică, înveşmîntat într-o draperie înnodată deasupra creştetelui, lîngă o fîntînă.

În reprezentarea Sinaxarului remarcabil este faptul că deşi scenele sînt de mici dimensiuni, sensul compoziţiilor rămîne clar. În loc să capete un caracter de miniatură, ele îşi păstrează întreg sensul monumental. Zugravul alternează abil scenele statice cu un singur personaj, cu cele de martiriu colectiv, de un dinamism împins pînă la violenţă.

Prorocii de pe turlă revin iar la dimensiunile monumentale ale primului registru. Atitudinile lor aeriene, uşor dansante, accentuate de draperiile antrenate în mişcare, de jocul filacterelor desfăşurate şi de acordul semitonurilor uşoare, transparente, sînt în armonie cu spaţiul arhitectonic care le-a fost rezervat.

Din analizarea picturilor pronaosului de la Tismana, zugravul Dobromir din Tîrgovişte apare ca unul dintre marii meşteri ai picturii murale vechi din Ţara Românească. Numele zugravului este acelaşi cu al cunoscutului autor al frescelor de la biserica episcopală din Curtea deArgeş (terminate la 1526), care mai lucrase şi la ansamblurile,azi dispărute, de la mănăstirile Bistriţa şi Dealu. Pînă în momentul de faţă nu se poate însă afirma că Dobromir din Tîrgovişte este unul şi acelaşi cu zugravul Neagoe Basarab. Lăsînd la o parte faptul că meşterul ar fi trebuit să execute picturile de la Tismana la o vîrstă înaintată, îndoiala este pricinuită mai ales de însemnate diferenţe de stil între cele două ansambluri ajunse pînă la noi. Panourile de frescă salvate de la Argeş, deşi mult retuşate, lasă să se vadă o artă solemnă, de curte, marcată de o oarecare rigiditate. La Tismana, compoziţia este mai liberă, cu o vădită intenţie narativă. În primele, elementul de prim-plan este cel liniar, volumele fiind mai schematic redate. Dimpotrivă, ultimele strălucesc prin redarea modeleului subtil, obţinut prin gradaţia

semitonurilor, în aşa fel încît interpretarea picturală contopeşte în sine elementul liniar. Culorile folosite la Tismana sînt luminoase şi, deşi intense, de o mare transparenţă. Dobromir foloseşte la Tismana foarte puţin aur, deosebindu-se şi prin aceasta de stilul adoptat la Curtea de Argeş, dar zugravul reuşeşte să folosească galbenul cald cu acelaşi efect ca şi aurul. Pe cît se poate judeca în momentul de faţă, mult mai asemănătoare cu ansamblul de la Tismana par să fi fost picturile mănăstirii Bucovăţul Vechi, executate de un meşter rămas anonim, la 1574, precum şi cele de la Snagov, din 1563, cu care există afinităţi cel puţin în privinţa dispoziţiei portretelor votive. Dar amîndouă aceste picturi sînt grav retuşate, aşa încît pînă la restaurarea lor nu se pot trage concluzii mai ample.

Păşind în naos, intrăm în universul pictural al meşterilor din sec. al XVIII-lea. Pe zugravii iscăliţi pe pisanie sau pe turlă i-am mai întîlnit, răzleţi, lucrînd şi la alte monumente ale Olteniei. Astfel, Ranite Gligorie a mai lucrat la Govora şi Vădeni, Gheorghie la Polovragi, Tudor la Baia de Aramă. Cît despre Vasile Diaconu, el avea să joace un rol deosebit în perioada următoare, cînd părăsind Oltenia, fundează o şcoală românească în Banat, la Gradiştea Mare, unde predă şi meşteşugul zugrăviei.

Programul iconografic este cel clasic, culminînd cu Pantocratorul din cupolă, cu cetele îngereşti, prorocii şi evangheliştii dispuşi pe turlă, urmaţi pe pereţii naosului de trei registre cu episoade din viaţa lui Isus, despărţite printr-un şir de medalioane de registrul inferior al teoriei de sfinţi — între care locul dominant revine celor militari. Două mari scene cu un număr imens de personaje ocupă partea superioară a peretelui de vest: Duminica Tuturor Sfinţilor şi, dedesubt, Adormirea Maicii Domnului.

Compoziţiile din ciclul patimilor sînt un bun exemplu pentru urmărirea evoluţiei picturii murale în cei aproape două sute de ani scurşi de la zugrăvirea pronaosului. Spaţiul sintetic şi abstract este înlocuit aici cu un peisaj bogat, semănat cu detalii pitoreşti, ca stîncile accidentate, vegetaţia măruntă, cetăţi sau clădiri. Diversitatea atitudinilor atinge uneori un dramatism expresionist (Uciderea Pruncilor şi Răstignirea, în absida nordică). Se multiplică elementele de detaliu asupra vieţii cotidiene; în scena naşterii lui Isus (absida nordică) participă un tînăr păstor cu clop şi altul mai în vîrstă, cu căciulă de blană, iar două femei scaldă pruncul într-o cristelniţă cizelată în felul argintăriilor din vremea lui Constantin Brîncoveanu. Dar în privinţa meşteşugului zugrăviei, ductul unghiular al draperiilor nu mai reuşeşte să redea volumele, iar zugravii au uitat şi ştiinţa valorării

culorilor. Pe de altă parte, scenele mari pierd din monumentalitate prin tendința exagerată de ornamentare a fiecărei suprafețe în parte. Dar picturii nu i se pot nega unele calități decorative, accentuate și de folosirea cu prisosință a aurului la veșminte, armuri și aureole. Dominanta coloristică este acordul de roșu și albastru, în registrele mediane și aurul, pe turlă și în registrul mare de jos.

Portretele votive sînt dispuse pe tot peretele vestic, cuprinzînd și firidele de pe laturile de nord și de sud ale naosului. Pe panoul din dreapta ușii este reprezentat ctitorul picturilor din 1564, vornicul Nedelco Bălăceanu, ținînd în mîini modelul bisericii, împreună cu soția sa Anca și un copil, urmați de Teodor Vel Ban cu soția sa Voica, apoi de egumenul mănăstirii din vremea pictării ei, Ioan Arhimandritul.



11. Bedernița lui Antim Critopol (sec.XIV)

O biserică absolut identică țin în mîini și ctitorii de pe panoul din stînga ușii — doi voievozi încoronați. În jurul acestor două personaje se duc încă cele mai vii discuții. S-a susținut că ei ar reprezenta pe Radu I și Mircea cel Bătrîn, cititorii primei biserici de la Tismana; așa menționau și inscripțiile repictate în ulei la 1844. Dar atunci cînd stratul de ulei a fost îndepărtat, lucrurile au devenit mai puțin clare, deoarece în vreme ce numele de Mircea s-a găsit efectiv și pe freasca veche, inscripția celui de-al doilea domnitor se ștersese cu totul. Luînd în considerație argumente de ordin istoric, cît

şi prezenţa portretelor domniţelor din pronaos, pare mai plauzibilă ipoteza că cei doi domni din acest panou sînt Petru cel Tînăr (al cărui nume s-a şters) şi tatăl său, Mircea Ciobanul. Lui Petru cel Tînăr îi cere vornicul Nedelco « voe şi carte domnească » pentru a zugrăvi biserica, iar domniţele din pronaos au fost identificate ca făcînd parte din familia lui. Unele asemănări cu portretele aceloraşi domnitori din mănăstirea Snagov, executate cu un an înainte, întăresc această supoziţie. Rămîne nerezolvată problema de ce pictorul nu a reprezentat printre ctitori şi pe Radu cel Mare, al cărui nume este pomenit în pisanie, ca cel ce a rezidit biserica. Cît despre Nicodim, locul lui este în rîndul sfinţilor; îl găsim deci pictat pe piciorul arcului de răsărit al turlei, în colţul dinspre absida de nord. Reprezentarea este desigur convenţională, dar printre odoarele pe care le poartă, meşterul nu a uitat să zugrăvească bederniţa.

Şirul portretelor votive de pe panoul din stînga uşii se continuă în firida sudică cu Stanca Glogoveanu, cu Mihail Glogoveanu şi cu unicul lor copil Ştefan.

Frescele de la 1766, datorate lui Dimitrie Diaconu, extrase de pe pereţii exonartexului, pot fi îndeaproape privite în muzeul mănăstirii, ca şi în friza care ocoleşte sălile parterului şi etajului construcţiilor monastice. Ele nu diferă ca stil faţă de picturile din naos, vădesc însă o mai mare uscăciune în grafismul lor.

Din perioada de reînnoiri interioare a secolului XVIII, Tismana păstrează şi cîteva piese de *mobilier liturgic* dintre cele mai remarcabile. Aşa sînt cele două tetrapoduri din lemn sculptat şi policromat, aşezate în absidele laterale. Lucrate în 1732 şi 1737, în egumenia lui Ion, ele sînt acoperite în întregime cu o decoraţie de motive vegetale în relief mărunt. Şi mai caracteristic e *iconostasul*, pupitrul care se aşează în faţa tîmplei pentru expunerea icoanei zilei. Datează din 1742 şi face parte din aceeaşi grupă stilistică de surprinzătoare fineţe a execuţiei, însă aici ornamentul lasă loc unor panouri pictate şi aurite, adevărate icoane. Ca şi la tetrapoduri, literele inscripţiei din partea superioară sînt perfect integrate ansamblului ornamental. Autorul, meşterul Ghenadie, probabil un călugăr de la Tismana, dovedeşte înaltul nivel artistic atins de atelierele mănăstireşti. Coronamentul, adaos la 1844, menţionează numele altui monah cioplitor în lemn, Gavril. În sfîrşit, *tîmpla* datînd din 1766, e decorată cu aceeaşi familie de ornamente de tradiţie brîncovenească, dar care pierduseră, după mijlocul secolului al XVIII-lea, facultatea de a se înnoi. Vechile ei icoane s-au pierdut şi au fost înlocuite cu altele tîrzii.

Odoarele. Este uşor de închipuit ce tezaur imens de obiecte de cult de tot felul — cărţi liturgice, argintării, broderii — s-au putut strînge între zidurile Tismanei în decurs de şase secole. Dacă ele s-ar fi păstrat, colecţiile mănăstirii ar fi putut înfăţişa ele singure o istorie a tuturor genurilor de arte minore pentru tot acest interval de timp. Din nefericire, multe s-au pierdut în timpul deselor războaie şi bejenii. Unele din obiectele acestui tezaur se găsesc astăzi în colecţiile Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România şi numai o foarte mică parte se mai află în colecţia mănăstirii.

Tetraevanghelul lui Nicodim (colecţiile Muzeului de Artă). În 1404—1405, pe cînd se afla în « Ţara Ungurească » — probabil la Vodiţa — Nicodim copiază în limba slavă, pentru trebuinţa mănăstirilor sale, textul evangheliilor. La începutul fiecăreia aşează cîte un frontispiciu, decorînd şi prima literă a textului. Frontispiciile îmbină ornamentaţia florală cu cea zoomorfă. Pe un cîmp de aur, într-o reţea de forme geometrice, se desfăşoară în culori vii ornamentul vegetal, în vreme ce păsări fantastice depăşesc acest cadru prea rigid. Motivele reprezintă elemente orientale pătrunse în cadrul culturii bizantine, pe care Nicodim, reprezentant al culturii sîrbeşti, şi le-a însuşit tocmai într-un moment în care aceasta era foarte receptivă la influenţele din Bizanţ.

Ferecătura Evangheliarului, din argint ciocănit, după unele indicii artistice şi chiar după unele stîngăcii de execuţie pare a fi opera unui atelier de tradiţie slavo-bizantină, poate chiar din mediul călugăresc din jurul lui Nicodim.

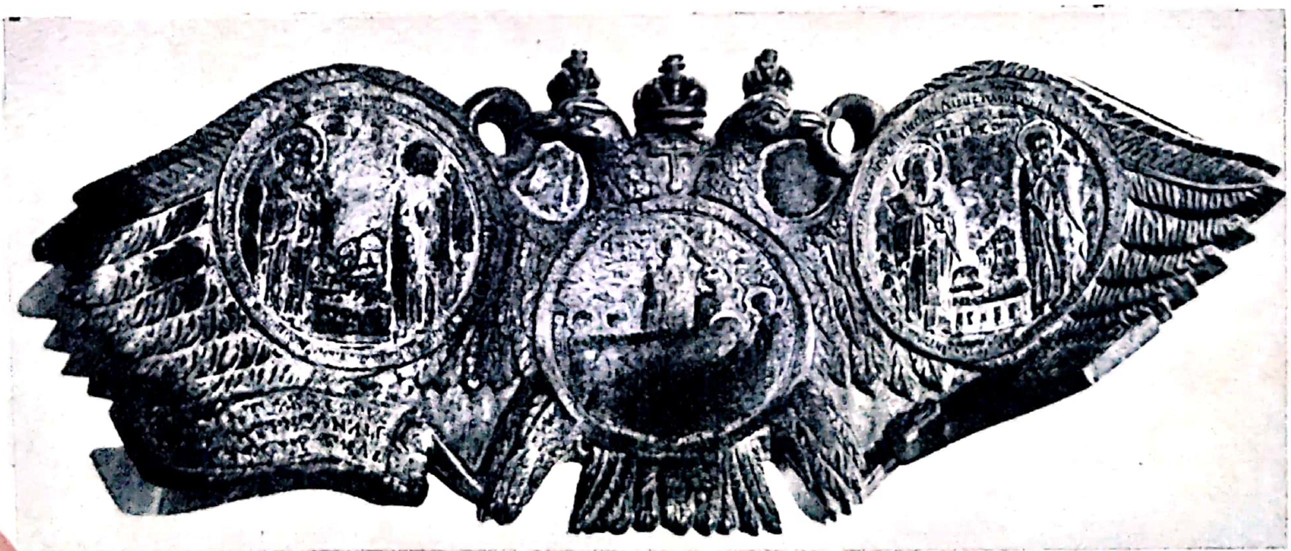
De la sfîrşitul secolului al XIV-lea, sau din primii ani ai veacului următor, datează cea mai veche piesă de argintărie cunoscută din Ţara Românească, *cădelniţa de la Tismana* (colecţiile Muzeului de Artă). Ciudatul amestec de motive bizantine şi gotice care se îmbină în acest obiect, de forma unei biserici greceşti cu cinci turle, nu se poate exlica decît dacă presupunem că un meşter tranilvănean a primit şi executat o comandă după un model care reprezenta un monument bizantin sau sud-dunărean.

Micul muzeu de la Tismana adăposteşte trei piese de broderie liturgică de cea mai mare însemnătate, deoarece se numără, alături de cunoscutul Epitaf de la Cozia, printre primele odoare datate din Ţara Românească. Este vorba de Bederniţa, atribuită de legendă lui Nicodim, şi de două patrafire, lucrate toate în ultimul sfert al secolului al XIV-lea. *Bederniţa* de la Tismana reprezintă, într-un chenar de palmete, Coborîrea lui Isus în iad şi e brodată cu fir de mătase, aur, argint şi perle, pe fond de mătase albastră. În colţuri se vede monograma mitropolitului Ungrovlahiei, Antim Critopol,

aşa că, de fapt, ea nu a putut aparţine lui Nicodim, confundîndu-se numai în legendă cu bederniţa lui. Broderia a ajuns în posesia Tismanei în anii în care mitropolitul, bolnav, renunţă la păstoria Ţării Româneşti şi se retrage la mănăstire. Pe aceeaşi cale a ajuns probabil la Tismana şi legendarul *orar al lui Antonie*, ucenicul lui Nicodim. Este o piesă unică în istoria întregii broderii de tradiţie bizantină prin marele număr de reprezentări figurale (76 de chipuri de sfinţi încadraţi în medalioane). Amîndouă piesele par a proveni din ateliere de cultură provincială slavonească, dar inspirate de prototipuri bizantine.

Pentru arta argintăriilor, secolul al XVI-lea înseamnă o perioadă de mare înflorire. Un *panaghiar* (colecţiile Muzeului de Artă) dăruit la începutul secolului al XVI-lea de către fraţii Craioveşti prezintă importanţa de a fi o replică locală, executată chiar în atelierele mănăstirii, după un prototip importat, aparţinînd mănăstirii Snagovului. O *căţuie* (colecţiile Muzeului de Artă), prezentînd o îmbinare de elemente bizantine şi gotice tîrzii, este semnată de meşterul Dmitri, cunoscut printre argintarii sîrbo-bănă-

12. Toaca mănăstirii (1840)



ţeni din părţile Lipovei. Din donaţiile lui Neagoe Basarab către Tismana face parte un mare *taler* din 1513—1514 (colecţiile Muzeului de Artă) folosit ca anafornită. El se remarcă prin efectul decorativ obţinut prin simpla dispunere a literelor inscripţiei pe bordură. O *ferecătură de carte* din 1566 (Muzeul de Artă) reprezintă, dedesubtul scenei liturgice, portretele donatorilor Mircea Ciobanul şi Doamna Chiajna.

Două piese de argintărie au ieşit dintr-un acelaşi atelier, în anii 1670—1671: acel al meşterilor Marco şi Iacov de la Chiprovăţ. Primul este un *chivot* (colecţiile Muzeului de Artă), reprezentînd, cu unele detalii fanteziste, biserica Tismanei. Cel de al doilea, o *cutie*, în care se păstra degetul sf. Nicodim, prezintă importanţa de a înfăţişa legenda ctitorului în forma în care ea s-a perpetuat pe cale orală, înainte de redactările scrise cunoscute azi.

Pentru importanţa ei documentară merită a fi menţionată şi *crucea de plumb a lui Nicodim*, piesă încă nedatată, care nu are altă podoabă în afară de iniţialele sacre; inscripţia « această cruce iaste a sfîntului Nicodim » a fost zgîriată probabil în cursul secolului al XVIII-lea. Interesantă este şi *toaca* în chip de acvilă bicefală cu zborul dechis, făcută din fier la 1840. Cele două medalioane identice de pe aripi îi reprezintă pe Sf. Nicodim şi pe Sf. Antonie. În centru, un alt medalion înfăţişează Uspenia, hramul Tismanei.

Construit de Matei Basarab o dată cu refacerea zidurilor înconjurătoare, *paraclisul* mănăstirii Tismana a fost aşezat cu multă îndrăzneală în afara incintei, la marginea de sud-est a platoului. Construcţia e mică şi foarte zveltă. Planul se compune din pronaos, naos şi altar. Turla naosului, octogonală, e aşezată, după obiceiul muntenesc, pe pandantivi. Pronaosul a fost transformat într-un pridvor deschis pe arcade la restaurarea din secolul trecut. Acolo unde paramentul exterior nu a fost alterat de aceeaşi restaurare, se remarcă alcătuirea sa din blocuri de piatră încadrate orizontal şi vertical de cărămizi, formînd panouri de o luminoasă bicromie.

Forma de azi a *construcţiilor incintei* — un pentagon neregulat, determinat de platforma pe care este ridicată mănăstirea — nu mai păstrează nici o urmă din vechile chilii ale lui Nicodim, iar de la cele ridicate de Matei Basarab, doar amplasamentul şi pivniţele corpului nordic. Ne-a rămas însă descrierea arhidiaconului Paul de Alep, — care însemnează starea construcţiilor la 1657 — şi planul inginerului Weiss, alcătuit pe la 1730.

Paul de Alep descrie o primă incintă străjuită de un turn de poartă cu creneluri De aici se trecea pe sub clopotniţă în incinta principală a bisericii mari. Arhondaricu

se afla spre valea rîului şi cuprindea la etaj « un fel de galerie sau balcon », probabil un foişor, vizibil şi pe desenul lui Weiss. Pe latura sudică erau magaziile mănăstirii. Bucătăria se afla pe latura de nord, ca şi pivniţele care adăposteau uriaşul butoi din lemn de tisă pentru vinul folosit « pentru cauze binecuvîntate ». Spre exterior zidurile aveau doar ferestre mici, aşezate la mare înălţime şi erau susţinute de contraforturi. Clădirile actuale, datorate lui Schlatter, distonează profund cu volumele vechii biserici. Faţada intrării este cea mai caracteristică pentru stilul neogotic: clopotniţa şi turnurile care mărginesc aripile laterale sînt încărcate cu roze, turnuleţe şi creneluri decorative. Tot de atunci datează şi turnuleţul cilindric de lîngă paraclis, construit pentru garda personală a lui Bibescu-Vodă.

Schiturile Tismanei. Documentele menţionează, mai ales pentru vremurile mai apropiate de noi, o serie de schituri ce ţineau de mănăstirea principală. Dintre acestea o parte a provenit din roirea călugărilor Tismanei, care, în căutare de locuri pustii, prielnice sihăstriei, părăseau incinta mănăstirii şi-şi făceau chilii izolate (cele două Cioclovine, Ploştina Drăgoeştilor).

Un alt grup de metoace erau fundaţii boiereşti, care au fost ulterior închinate Tismanei (Gura Motrului, Cerneţi, Topolniţa, Valea cu Apă).

O plimbare de o oră îl duce pe vizitator la *Schitul Cioclovina de Jos* în fiinţă şi astăzi. Ridicat la 1715—1716 pe locul unei biserici de lemn mai vechi, schitul este o bisericuţă de zid de numai 9 metri lungime, compusă dintr-un pronaos îngust, naos treflat acoperit cu o turlă scundă octogonală şi altar. Pridvorul lateral de lemn este un adaos din sec. al XIX-lea.

Ca una din cele mai vechi mănăstiri din Ţara Românească, Tismana a constituit şi unul din primele centre de activitate cărturărească şi artistică, activitate pe care a desfăşurat-o cu continuitate pînă în secolul al XIX-lea. Fraţii aduşi de Nicodim, care au ridicat cu mîinile lor biserica, şi stareţul lor, care nu se dădea în lături să copieze şi să împodobească singur textul Tetraevanghelului, au fost întemeietorii acestei tradiţii culturale. Deşi Nicodim nu a avut urmaşi direcţi în meşteşugul miniaturii, totuşi mulţi copişti de manuscrise s-au format şi au lucrat mai tîrziu la Tismana. Fota Grămăticul, în secolul XVII, Visarion Ieromonahul, Nicodim Greceanu Ieromonahul, Grigore Ieromonahul, Ieremia Cîmpulungeanu, în secolul XVIII, Chiril Rîmniceanu şi Dionisie Eclesiarhul în primii ani ai veacului trecut au copiat manuscrise din cele mai diferite,

încercîndu-şi uneori puterile şi cu umile desene în peniţă. Dar la Tismana erau organizate şi ateliere capabile să creeze obiecte de artă de mare rafinament, ca panaghiarul de argint de la începutul secolului XVI. Meşteri vestiţi ai cioplirii lemnului, ca amintiţii Ghenadie şi Gavril, nu se sfiau să-şi semneze operele. Făuritorul toacei de fier a fost tot un călugăr din mănăstire.

În sfîrşit, Tismana a dat şi oameni de cultură care au călcat pe urmele primului stareţ, ca acel Serghie, ajuns sub Mihai Viteazul episcop de Muncaciul Maramureşului, sau Dionisie Lupu, luminat sprijinitor al vieţii culturale din mănăstire în secolul trecut.

Mănăstirea Tismana reprezintă una din cele mai vechi şi importante fundaţii monastice din ţară şi prima arhimandrie a ei. Centru al rezistenţei ortodoxe în lupta pentru păstrarea fiinţei naţionale, bază întărită a răscoalei poporului din 1821, centru cultural care a reflectat cu fidelitate toate etapele de înflorire artistică ale Ţării Româneşti, Tismana îşi justifică faima pe care şi-a păstrat-o şi prin faptul că e în măsură să dea vizitatorului de azi o idee cuprinzătoare despre o mare instituţie religioasă a epocii feudale.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

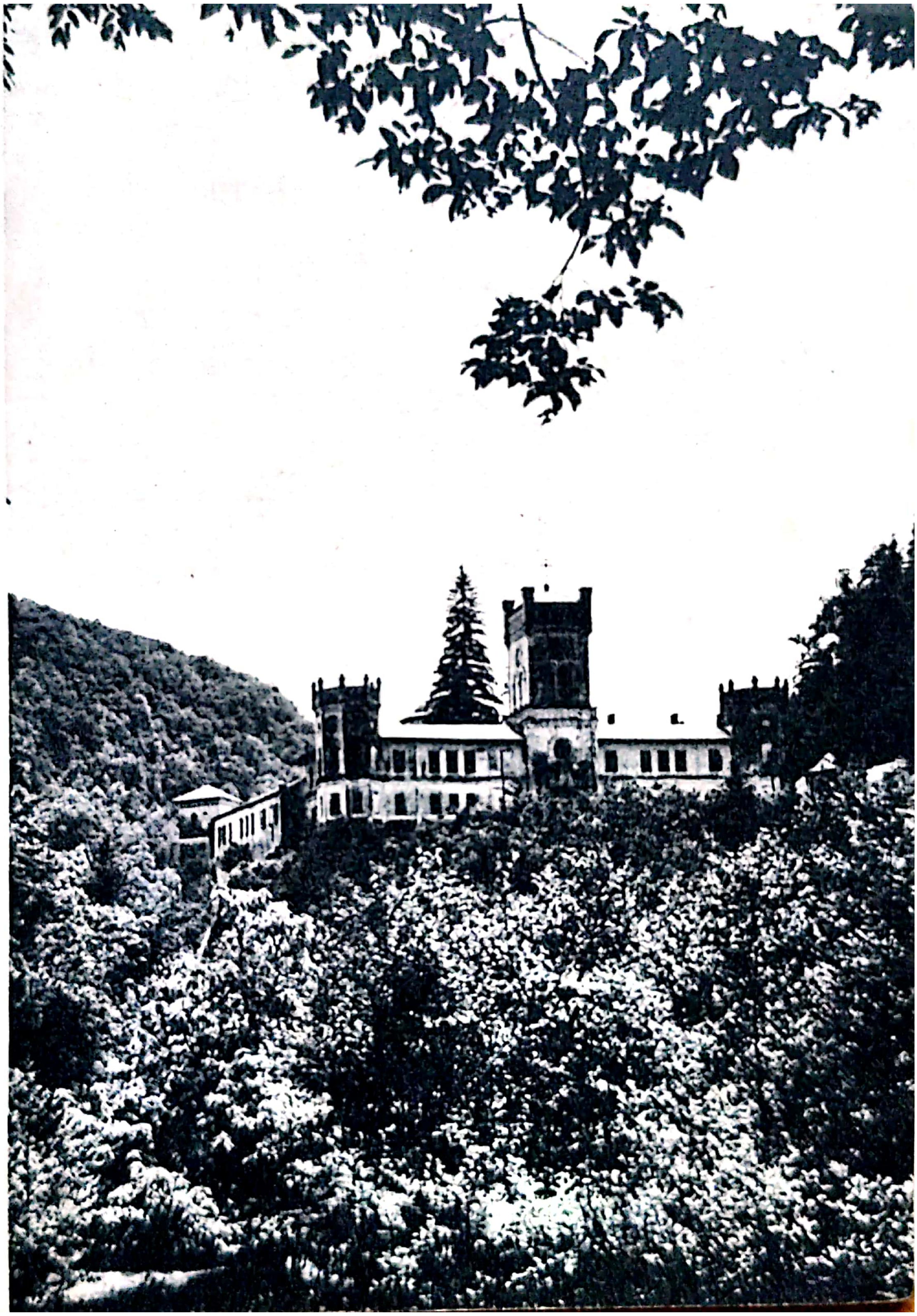
În text:

1. Mănăstirea Tismana
2. Nicodim şi biserica Tismanei reprezentaţi pe cutia de argint din 1670—1671
3. Peştera lui Nicodim
4. Frontispiciu din Tetraevanghelul lui Nicodim (1404—1405)
5. Tabloul votiv din naos (Petru cel Tînăr şi Mircea Ciobanul)
6. Biserica mănăstirii (desen în peniță de Dionisie diadoh pe pomelnicul din 1840)
7. Vedere de ansamblu a mănăstirii între 1728 şi 1731, de inginerul J. Weiss
8. Faţada de sud-vest
9. Faţada de sud-est
10. Arhimandritul Nicodim (detaliu al uşilor de vest din 1782)
11. Bedernița lui Antim Critopol (sec. XIV)
12. Toaca mănăstirii (1840)

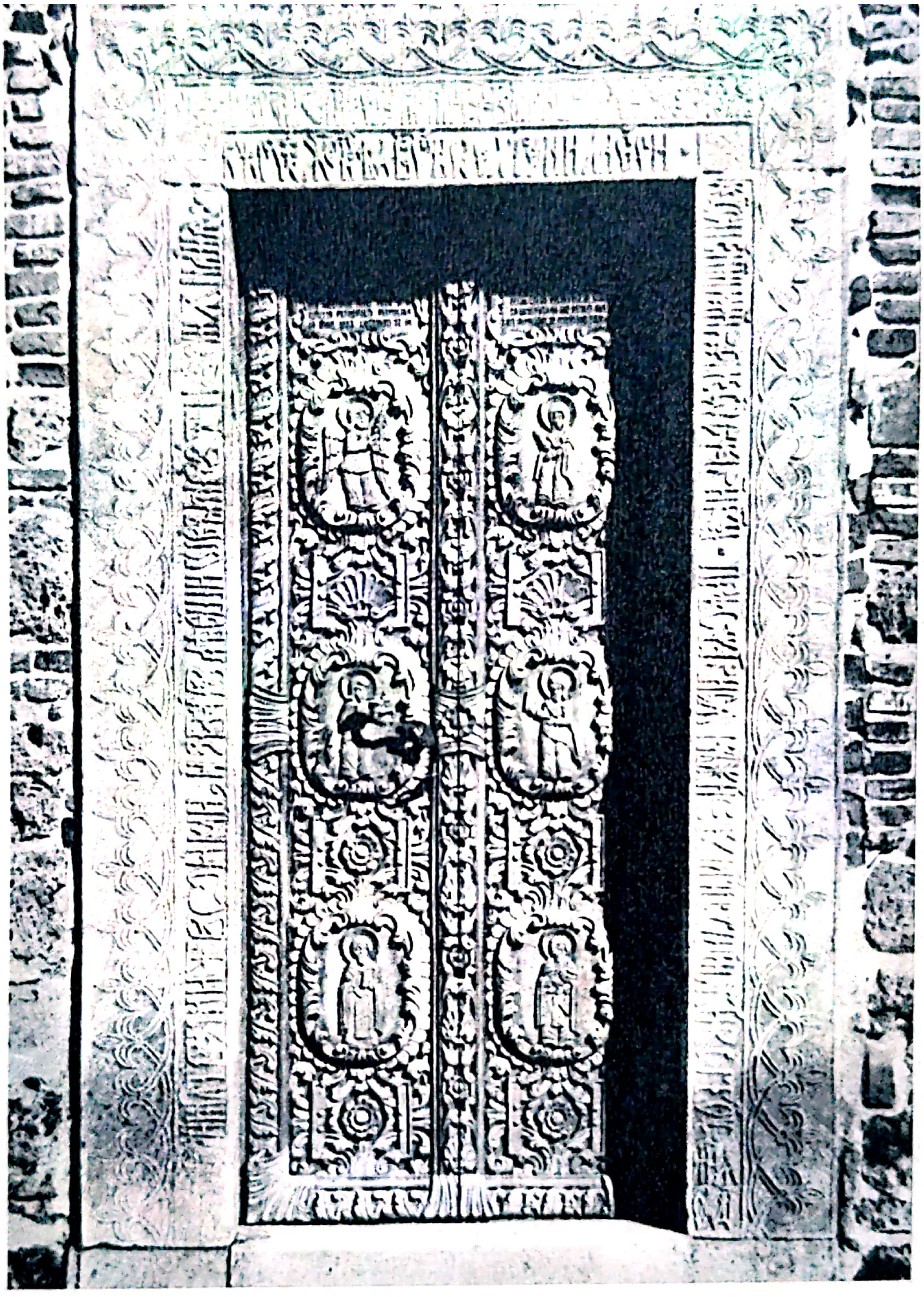
În afara textului:

13. Faţada de vest a mănăstirii
14. Absida sudică a bisericii
15. Ancadramentul uşii de vest (1541)
16. Rozetă (absida sudică) (sec. XVIII)
17. Ancadramentul ferestrei proscomidiei (1843)
18. Uşile de vest (1782)
19. Uşile de nord (1782)
20. Somnul lui Isus. (Timpanul vestic al pronaosului)

21. Sfintele Chiriachi şi Varvara. (Pronaos, peretele de sud)
22. Tabloul votiv din pronaos (detaliu); domniţele Stanca, Voica, Maria
23. Vizitaţiunea, scenă din Imnul acatist (pronaos, peretele estic)
24. Sinaxarul (pronaos) — detaliu
25. Proroc (turla pronaosului) — detaliu)
26. Cap de proroc (turla pronaosului) — detaliu
27. Tabloul votiv din naos: Nedelco Bălăceanu
28. Arhimandritul Nicodim (naos)
29. Deesis (naos, absida sudică)
30. Scene din ciclul Patimilor lui Isus (naos, absida nordică)
31. Tetrapod din 1737
32. Iconostasul din 1742
33. Patrafirul lui Antonie
34. Faţada de vest a bisericii





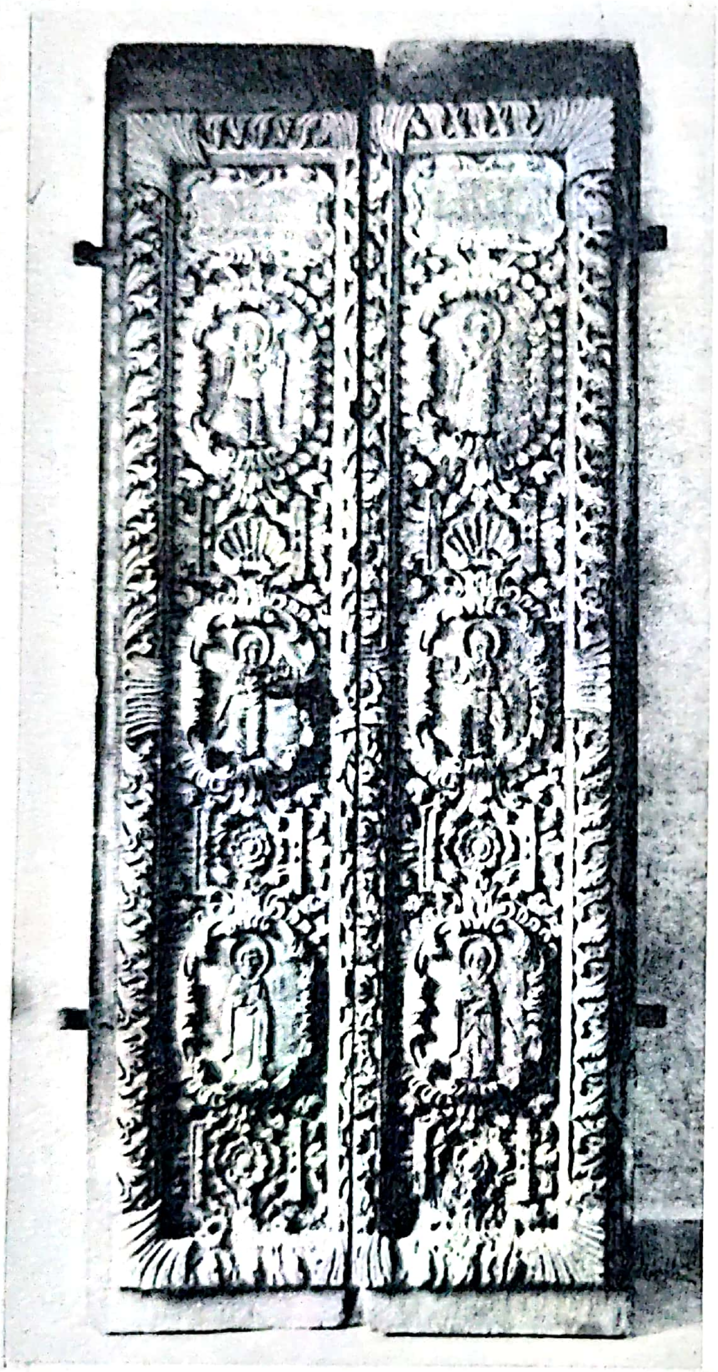


15





17



19



18



МР
ΘV
IC
XC



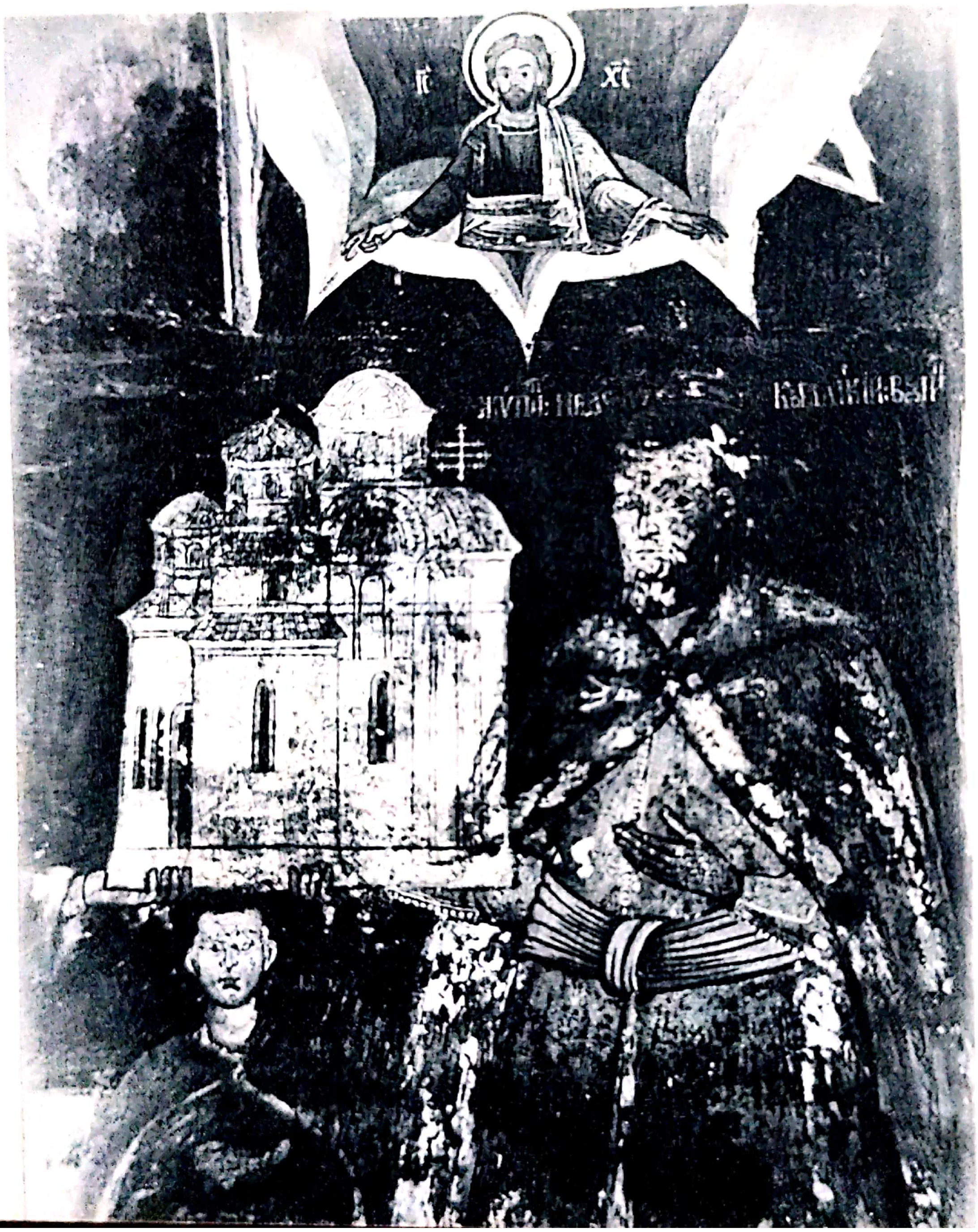

ГЖА СТАНКА
ГЖА ВОИКА







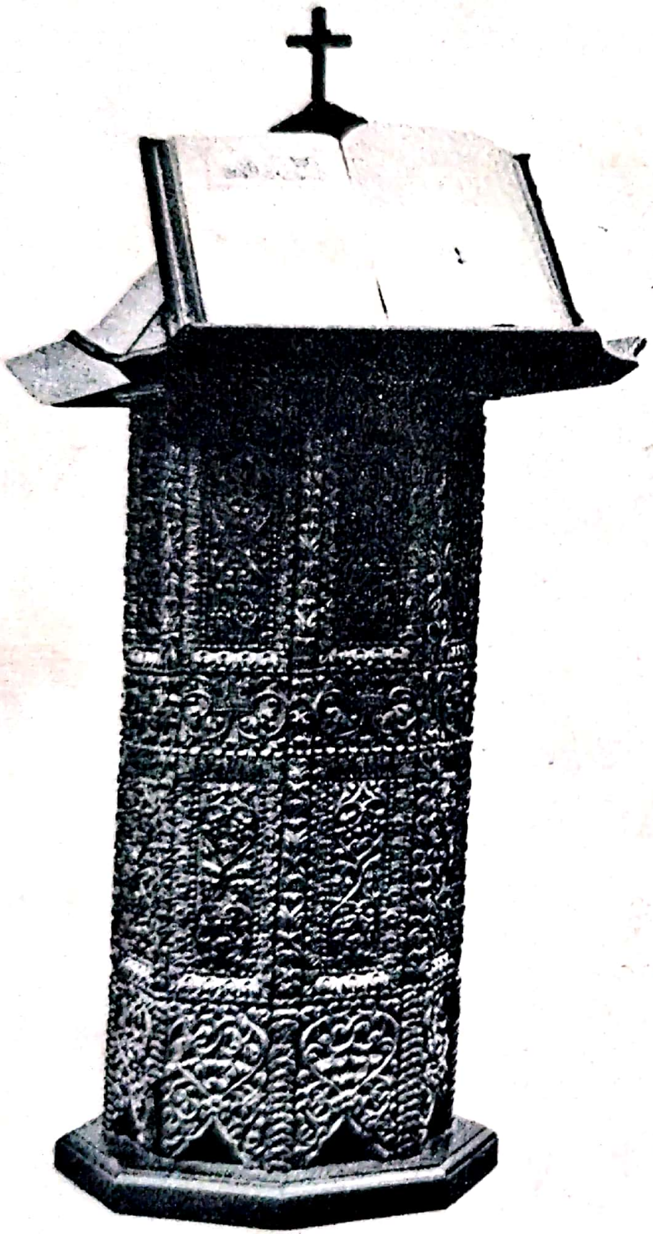





СТЫ
НИКОДИ

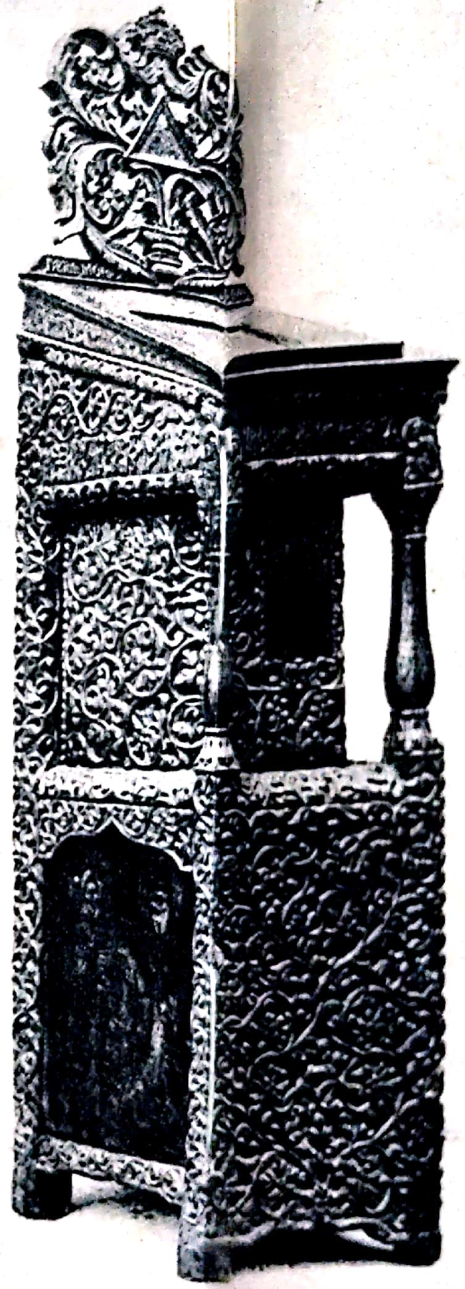


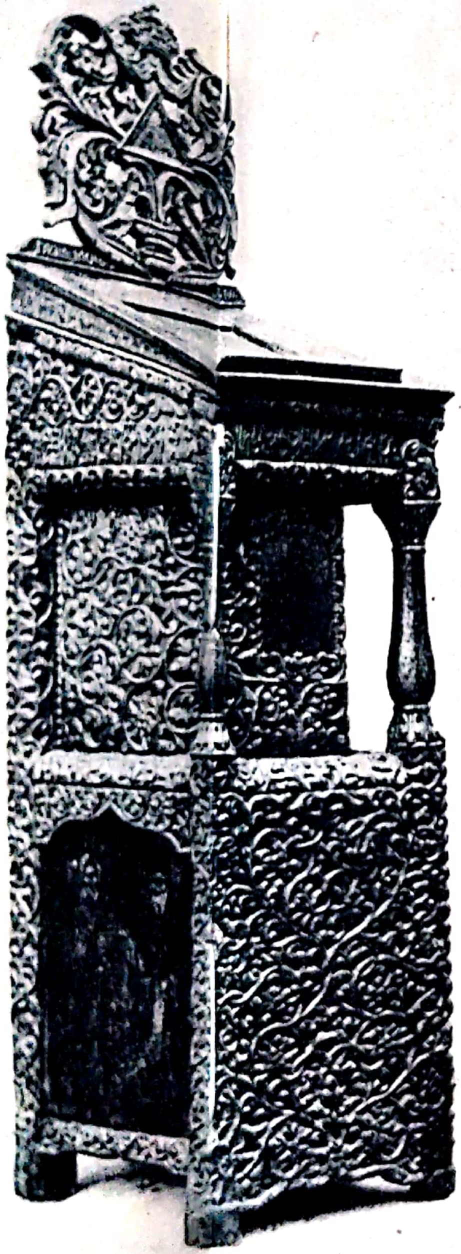


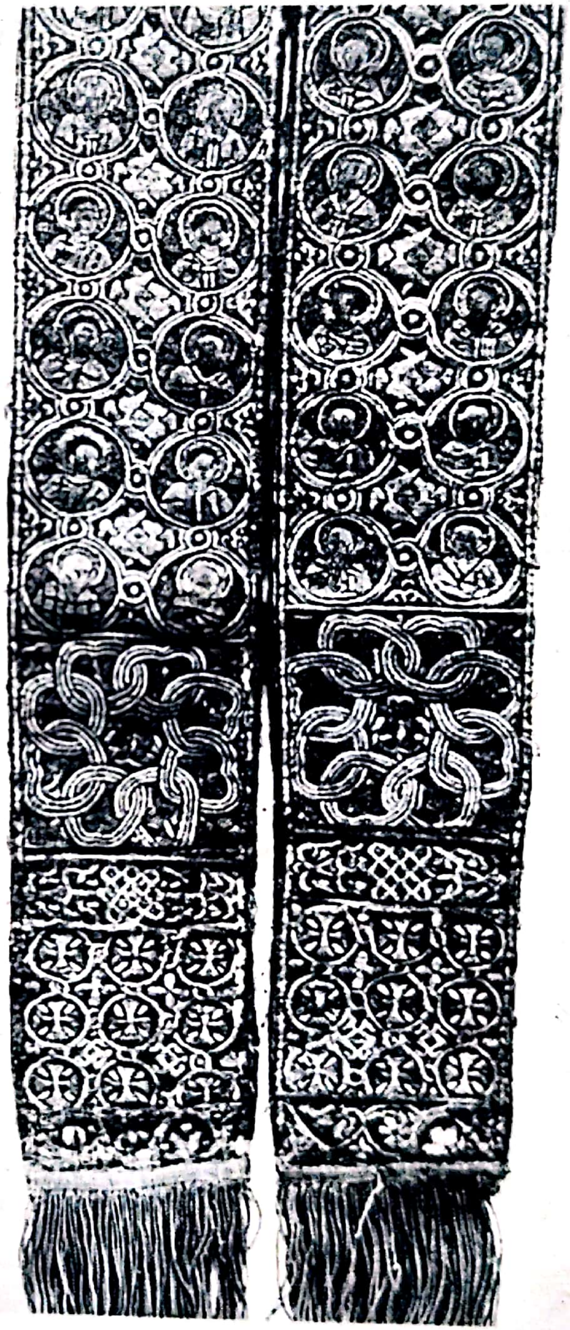


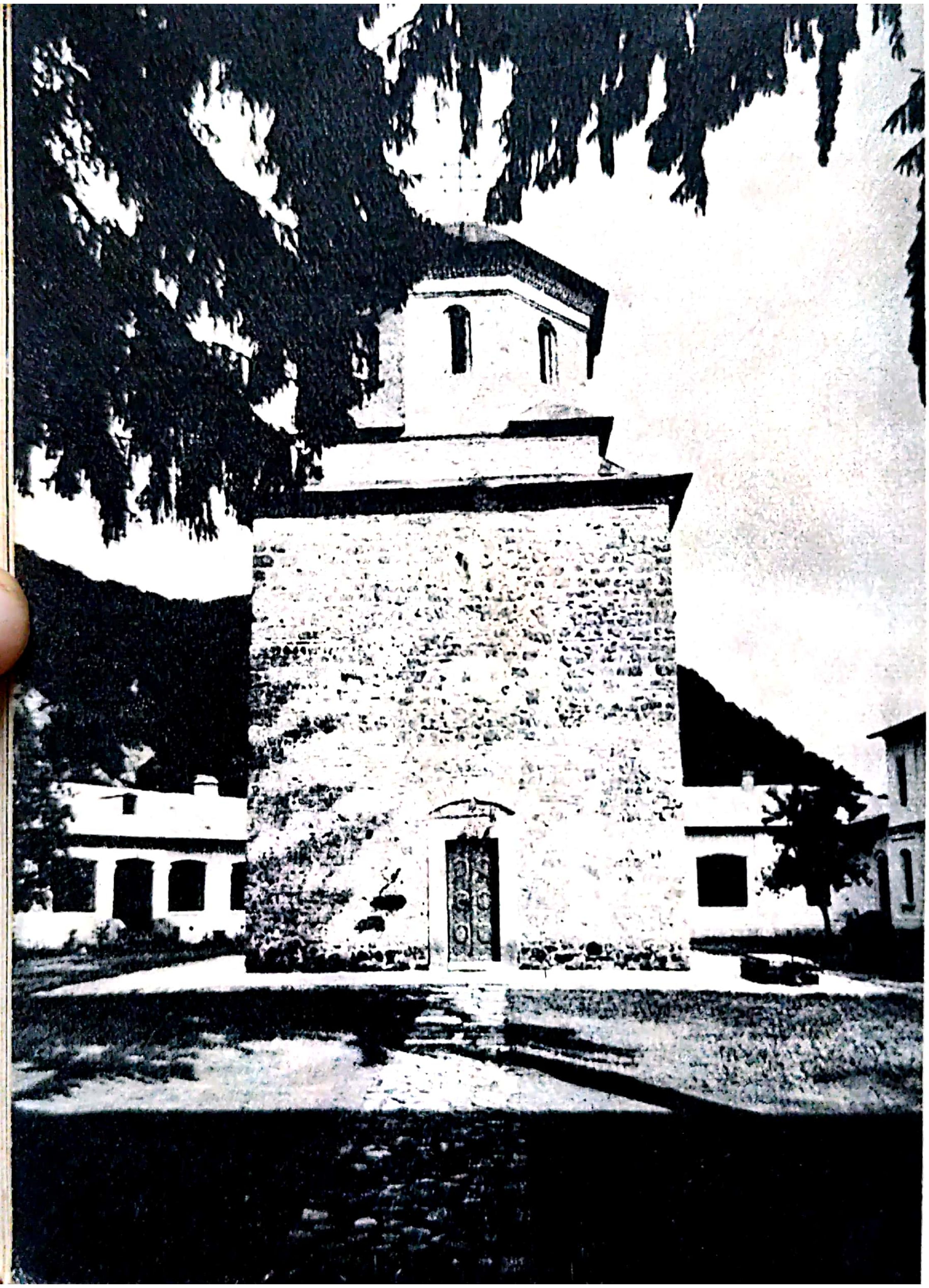
31

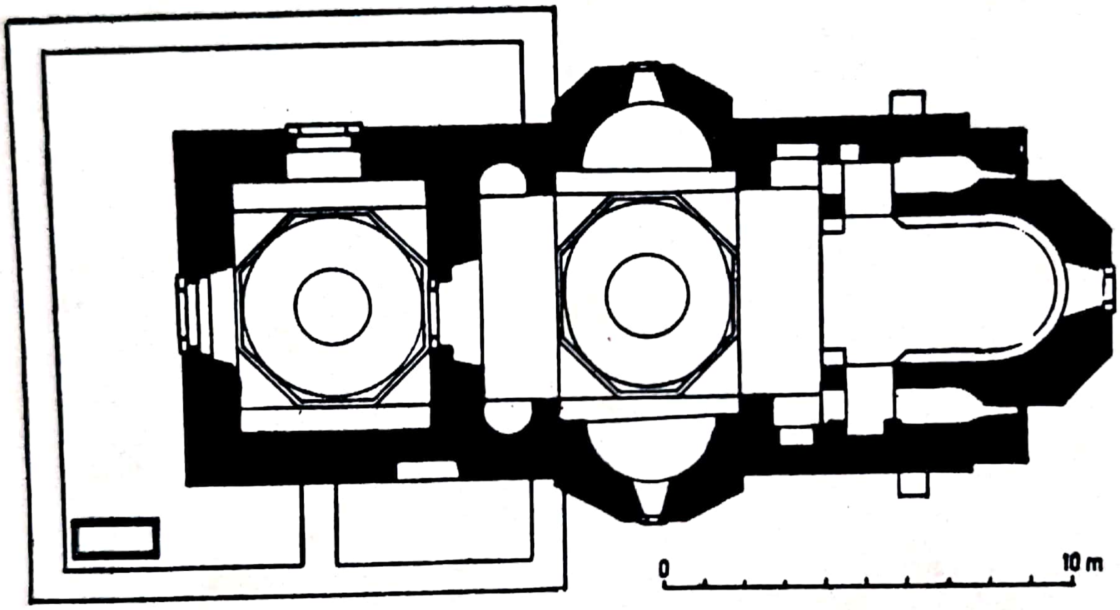
32











Biserica mănăstirii Tismana
(Plan cu exonartexul reconstituit)

BIBLIOGRAFIA

a. IZVOARE

Documente privind istoria României, seria B, Ţara Românească sec. XIII—XV şi XVI

Gavril Protul, *Viaţa şi traiul Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Ed. Tit. Simedrea, Bucureşti, 1937.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961.

Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Române, de Paul de Alep — ed. E. Cioranu, Bucureşti, 1900.

Ştefan Ieromonahul, *Viaţa preacuviosului Nicodim sfinţitul arhimandritul şi intemeietorul sfintei mănăstiri Tismana*, Craiova, 1935.

Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. vol. V. Izvoare narative.

b. STUDII

Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. a III-a, Bucureşti, 1909.

G. Balş, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopuşnia*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, IV, 1911.

Dr. M. Popescu, *Oltenia în timpul stăpînirii austriece*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XIX, 1926, fasc. 49.

G. Balş, *Influences du plan serbe sur le plan des églises roumaines*, în « *L'art byzantin chez les Slaves* » — Paris, 1930, vol. II.

V. Drăghiceanu, *Considerațiuni asupra vechimii Mănăstirii Tismana*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXVII, 1934, fasc. 79.

Dr. Dj. Boskovic, *Quelques observations sur l'architecture de l'église de Tismana*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXVII, 1934, fasc. 82.

D. Marcu, G. Rusu, *Descoperirea frescei din sec. XVI de la mănăstirea Tismana*, în Monumente şi Muzee, Bucureşti, 1958, p. 41—56.

Studii asupra tezaurului restituit de URSS, Bucureşti, 1958.

P. S. Năsturel, *Cuviosul Nicodim cel Sfinţit şi odăjdiile mitropolitului Antim Critopol de la Tismana*, în Mitropolia Olteniei, XI 1959, nr. 7—8.

I. R. Mircea, *Cîteva observaţii asupra unor broderii româneşti de la mănăstirea Dionisiu şi Tismana*, în Mitropolia Olteniei, XI, 1959, nr, 7—8.

D. Giurescu, *O cutie de argint dăruită Tismanei în 1670—1671*, în Mitropolia Olteniei, XIII, 1961, nr. 5—6.

Direcţia Monumentelor Istorice, *Dosarul mănăstirii Tismana* (cu rapoartele arh. E. Costescu, pictorului Norocea, raportul de săpături al arh. Athanasescu şi studiile arh. Şt. Balş).

Teodora Voinescu, *Repertoriul argintăriilor din Țara Românească*, în manuscris.

E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească*, în Romanoslavica, XI, 1965, istorie.

I. R. Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească:* Tetraevanghelul popii Nicodim, în Romanoslavica, XIII, 1966, istorie.

Rada Teodoru, *Pridvorul Tismanei*, în Studii şi Cercetări de Istoria Artei, seria Arta Plastică tom XIV, 2, 1967.

Redactor responsabil: VICTOR ADRIAN
Tehnoredactor: NICOLAE MIHĂILESCU

Dat la cules 20.07.1967. Bun de tipar 24.01.1968 Apărut 1968. Tiraj 2800+140 ex. broșate. Hîrtie velină cretată de 100 g/m². Ft. 24/700×1000. Coli ed. 3,14. Coli de tipar 2,5. Comanda 4586 A. nr. 10.118 C.Z. pentru bibliotecile mari 7. C.Z. pentru bibliotecile mici 7.726

Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică" Calea Şerban Vodă. 133 București. Republica Socialistă România Comanda nr.

E R A T Ă

La pagina	Rîndul	în loc de	se va citi
26	25	zugravul	zugravul lui

M-rea Tismana